

Ціна 75 центів

НОВІ ДНІ

• NOWI DNI •

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ІЛЮСТРОВАННИЙ МІСЯЧНИК

Рік XXII

Травень — 1971 — May

Ч. 256

Василь СТЕФАНІК
diasporiana.org.ua

НОВІ ДНІ

· NOWI DNI ·
УНІВЕРСАЛЬНИЙ ГЛОТТОВАНИЙ ПІСЯЧНИК

Видає видавництво "НОВІ ДНІ".

Редактор 1950-1969: П. К. Волиняк

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ

Д. В. Кислиця — головний редактор

М. Г. Дальний — відповід. секретар

Відповідає за адміністрацію і друкування

П. В. Майсюра.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ І АДМІНІСТРАЦІЇ:

У США—

NOVI DNI

2209 Caniff Ave.

Detroit, Mich. 48212, U.S.A.

Tel.: 365-9130

У Канаді —

NOVI DNI

219 Howard Park Ave.

Toronto 154, Ont. Canada

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ (на рік):

Канада і США — 5.50 доларів

Австралія — 3.50 австралійських доларів

Франція — 20 франків

Англія — 30 шилінгів

Всі інші країни Європи, Венесуела — 4.50

американських доларів.

Решта країн Південної Америки — 3.00

американські долари.

НАШІ ЗАКОРДОННІ ПРЕДСТАВНИЦТВА:

В Англії:

H. Bondarenko, 78 Kensington Park Rd.

London W. 11, England.

В Австралії:

S. Krywolap, Box 1586 M, G.P.O. Adelaide,
South Australia

У ЦЬОМУ ЧИСЛІ ЧИТАЙТЕ:

Юрій Клиновий — Франко і Стефаник	1
Михайло Могиланський — Спогади про Володимира Михайловича Гнатюка та листування з ним	4
Вадим Пепа — Шабля Мислителя	8
Паніматка Віра Кохно	
Валентин Кохно — Третій митрополит УАПЦ Іван Павловський	12
Володимир Денисенко — Спогади про О. П. Довженка	16
З архіву Андрія Жука — З'їзд народів у Києві	17
Дарія Сіак — Бібліографічні довідки з анотаціями	19
В. Прокопович — Ювілят у поклоні Тарасові	23
А. З. — Рік геніяльної дочки Прометея Лесі Українки	24
Україна в найдавніші часи	25
Азіс Несін — Як люди з глузду з'їжджають	28
Читачі пишуть	31

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД СКЛАЛИ:

Корнієнко Д.	14.50
Кириченко Л.	14.00
інж. Демиденко В.	11.00
Андреадіс А.	10.00
Гуртовенко М.	10.00
Дерей М.	10.00
Роговський К.	9.00
Остапович П.	5.50
Осадчук В.	5.00
Тарасенко С.	5.00
Слюзар Д.	5.00
Галка М.	4.50
Стефюк М.	4.50
Д-р Рудницька Г.	4.50
Мигаль Б.	4.50
Строчук С.	4.50
Федосенко С.	4.50
Педенко В.	4.50
Передерій С.	4.50
Лебединський М.	4.50
Іваненко Н.	4.50
Ткаченко О.	4.50
Солодуха М.	4.50
Вишинський І.	4.00
Доброгорський А.	4.00
Гава М.	4.00
Литвинець М.	4.00
Вікул Л.	4.00

(Продовження на 4-й сторінці обкладинки)

ФРАНКО І СТЕФАНИК

Ставлення Франка до Стефаника — це ставлення захопленого літературного критика до молодого таланту, а водночас тепла, хоч і стримана, приязнь провідника до одного із своїх вихованців і однодумців. Є в цьому ставленні те саме гаряче шікування, що було одною з характеристичних рис Франка, самовідданого виховника молодого покоління творців української літератури. Крім того, ставлення Стефаника до Франка — це ставлення дітей до батька, отже найдемо в ньому, хоч і в незначних проявах, і той відвічний конфлікт батьків і дітей, але й велику любов, а пізніше також найбільшу пошану, що доходить до культу.

I

До осені 1897 року, коли в чернівецькій „Праці“ появилися друком перші новелі Стефаника, Франко вже знав його, свого гарячого прихильника і — при першій потребі — охоронця. Новелі ці зразу привернули до себе увагу Франка. Він уважно слідкує за зростом молодого таланту і, вже по появі перших сімох новель у „Праці“, згадує вперше про нього в своїй статті „Русько-українська література“, вміщеній у чеському журналі „Slovensky Prehled“ за січень 1898 року, як про „вельми талановитого і оригінального письменника“. З того часу Франко у своїх критичних працях багато разів обговорює творчість Стефаника і то не лише в періодичних українських виданнях, але також і в німецьких та російських журналах.

У березні 1901 року, вже по появі двох збірок Стефаника — „Синьої книжечки“ в 1899 році і „Камінного хреста“ в 1900, Франко прочитав у Перемишлі лекцію „З останніх десятиліть XIX віку“, яку того ж року надрукував у „Літературно-Науковому Віснику“. В цій статті Франко, на широкому тлі політичного, економічного й культурного відродження галицької України, досліджує, як „відбилися на полі літератури характеризовані тут духові течії“, очевидно, як це бачимо зі змісту статті, ті духові течії, що ставили перед собою ясну мету:

служити українському народові. Обговорюючи галицьку новелю, він високо оцінює О. Кобилянську, а наприкінці пише про Стефаника:

„Але найбільшим талантом серед тої групи визначається Василь Стефаник, може, найбільший артист, який появився у нас від часу Шевченка. Що визначає всі його оповідання, сильніші й слабші, довші й коротші, об'єм сильного, як океан глибокого чуття, що тремтить у кожнім слові, чується в кожній рисочці, — так це власне той неохибний артистичний такт, який велить все і всюди задержати міру. Стефаник — абсолютний пан форми. Відається, не дбає про увагу читача, не вживає ніяких риторичних штучок, щоб притягти, прикувати її до себе. Його оповідання пливе, бачиться, спокійно, з елементарною силою, але власне цією елементарною силою воно й захоплює нашу душу. Стефаник ніде не скаже зайвого слова: з делікатністю, гідною всякої похвали, він знає, де вулицитись, яку деталь висунути на ясне сонячне світло, а яку лишити в тіні. В мальованню він уміє бути і реалістом і чистим ліриком — і проте ніде ані тіні пересадки, переладозання, бомбасти, неприродности. Це правдивий артист з Божої ласки, яким уже ніякі не можемо повелічатися перед світом“.

В тому ж 1901 році, в німецькому журналі „Aus fremden Zungen“, Stuttgart und Leipzig, у статті „Русько-українська література“, він дає коротенький огляд української літератури від найдавніших часів, зупиняючись трохи довше на новішій історії від Котляревського, а з цілої статті третину присвячує творчості Стефаника і Мартовича. Повторюючи думки, висловлені вже в ЛНВ, Франко ще більше підкреслює ліризм творчості Стефаника:

„Він не має гумористичного таланту, як Мартович, зате всі його твори пронизані глибоко зворушливим ліризмом, який міцно хвилює людське серце та зразу, першим реченням, переносить читача в своєрідний ніжний настрій. Його нариси, як найкращі народні пісні, в котрих нема жадної риторики ані сентиментальности, тільки голе, наївно заобсервоване життя, — дійсність сумна, але скупана в золоті найчистішої поезії“.

Ще кілька разів писав Франко про Стефаника. Ми звернемо увагу лише на нові моменти, які ступнево знаходив він у творчості цього письменника. В 1904 році Франко, гострий полеміст і один з найкращих українських критиків, надрукував в ЛНВ статтю „Старе й нове в укра-

інській літературі“, що є відповіддю на статтю якогось російського критика під тим самим заголовком, надруковану в грудневій книзі „Русской мысли“ за 1903 рік. Цей критик вбачав нове, що внесли в українську літературу Коцюбинський і Стефаник, лише в актуальності тематики, у схоплюванні дійсності на гарячому. Франко гостро полемізує з цим поглядом і категорично його відкидає, кажучи, що те нове,

„...що вносять у літературу наші молоді письменники, головне такі, як Стефаник і Коцюбинський, лежить не в темах, а в способі трактування тих тем, у літературній манері, або докладніше в способі, як бачуть і відчують ті письменники життєві факти.“ Їх літературна манера — це глибокий психологізм, це, як каже Франко, — „синтеза, а не аналіза, прикметна старим письменникам-народникам“, це „вже не техніка, це спеціальна душевна організація тих авторів, вишлід високої культури людської душі.“

Ілюструючи своє твердження, Франко ще раз розглядає творчість Стефаника. Передовсім він відкидає думку критиків Стефаника про його песимізм:

„Я не бачу у Стефаника ані сліду песимізму. Навпаки, у багатьох із його оповідань віє сильний дух енергії, ініціативи, а у всіх бачимо велику любов до життя й до природи, речі зовсім суперечні песимізму. Певно, коли когось болить, то він кричить, але хіба ж це песимізм?“

Так блискуче розбиває Франко легенду про песимізм Стефаника, легенду, тінь якої довгі роки висіла над ним, а подекуди ще й тепер покутує в головах малописьменних літературних критиків, які людське горе, трагедію і страждання ідентифікують із песимізмом.

З цієї статті подаємо ще один фрагмент, яким Франко виставляє собі, як літературному критикові і як людині без тіні егоїзму і себелюбства, прегарне свідчення:

„Прошу порівняти це чудове оповідання, — Франко має на увазі Стефаникового „Злодія“, — з моєю „Хлопською комісією“ у якому, зрештою, моєї власної артистичної творчості нема майже зовсім, бо вона майже живцем записана з уст одної з жертв того самого конфлікту, який змальований у Стефаника. Порівняння цих двох оповідань може, на мою думку, дати найкраще зрозуміння нової манери, нового способу бачення світу крізь призму чуття і серця, не власного, авторського, а мальованих автором героїв.“

З такою любов'ю ставиться Франко до творчості Стефаника! Про це свідчить ще й такий характеристичний факт: Франко, поза кількома народними поезіями, не перекладав на чужі мови жадного українського письменника. Виняток зробив він саме для Стефаника, новелю якого „Скін“ він переклав на німецьку мову і

вмістив у газеті „Zeit“ за 1902 рік. Тому не дивно, що коли Стефаник замовк, Франко кілька разів з жалем згадує, що цей молодий талант так швидко відійшов від української літератури. Останнє слово Франка про Стефаника було вміщене в німецькому журналі „Oesterreichische Rundschau“ за 1907 рік:

„Талановитий Василь Стефаник, чудові нариси якого з покутського життя багато разів перекладалися на німецьку, російську й польську мови, замовк по виході з друку його останньої збірки „Мое слово“.

Так закінчилися взаємовідносини Франка, літературного критика, із Стефаником-письменником.

Сьогодні, коли вже понад 70 років минуло від першої Франкової згадки про Стефаника і їх обох уже немає серед живих, можна з деякою об'єктивністю глянути на стійкість Франкової критики. Передовсім Франко — найбільш захоплений, найбільш ентузіастичний критик, який колинебудь писав про творчість Стефаника. І в цьому саме крилася небезпека. Та не зважаючи на це захоплення, Франкові, першому з українських літературознавців, вдалося назавжди закріпити такі головні риси Стефаникового таланту: Стефаник — досконалий майстер новелі; Стефаник — реаліст з великими нальотами ліризму та, не зважаючи на трагічну тематику, Стефаник — не песиміст. Не від речі буде підкреслити, що пізніші критики Стефаникової творчості часто доходили до фальшивих висновків саме з тієї причини, що часто не знали або не звертали уваги на критику цього корифея українського літературознавства.

II

Після Першої світової війни, коли Стефаник писав гостро протипольські новелі і своїм словом старався боронити український народ, що попав під польське володіння, перед наступом польського шовінізму, він у 1926 році написав автобіографічний твір „Серце“. В цьому нарисі він одним реченням характеризував ролю близьких людей у своєму житті, а про Франка сказав таке: „Іван Франко поставив мене малим наступником своїм“. Можна б сперечатися про те, наскільки таке твердження згідне з правдою, але не про це тепер мова. Справа в тому, що цим реченням Стефаник, як не можна ясніше, сказав, що він сам хотів би бути бодай малим наступником Франка, а також, що в своєму житті і творчості він намагався йти тим самим ідейним шляхом, яким ішов його вели-

кий попередник Іван Франко. Стефаник — поет галицького селянства та його оборонець у житті і літературі. Маючи до вибору або замкнутися у своєму власному світі та дбати виключно про свої егоїстичні інтереси, або боронити інтереси свого рідного народу, — він, без найменших вагань, обирає народ. На цей шлях, без сумніву, штовхнув його Франко і своїм особистим впливом і своїми творами.

У відомій своїй автобіографії Стефаник ось як закінчує думку про Франка:

„Так я перший раз бачив і зазнайомився з Іваном Франком, з яким тримав я ціле життя найдружніші взаємини і якого, може, єдиного з великих українських письменників, найбільше любив.“

І так справді було. З того часу безпосередні зв'язки Стефаника з Франком не припиняються майже до смерті Франка. Переїжджаючи через Львів з Кракова, де Стефаник вчився медицини, він завжди заходить до Франка, — про одну таку зустріч розказує докладно в своєму споміні „Каменярі“, написаному після війни, — агітує за нього під час виборів у 1897 р. в Добромильському повіті, організує ювілейні свята Франка в 1898 році тощо. У той час Франко — визначний провідник народу, кожний вчинок якого викликає жваві, а то й пристрасні коментарі і серед своїх і серед сусідів. Коментує всі важливіші події з діяльності Франка і Стефаник, про що свідчать його листи до приятелів. Є в них інколи і критика деяких вчинків Франка, але є і виправдання, а також і палка оборона. Для ілюстрації подамо коментарі Стефаника про одну важливу подію з життя Франка, що в свій час поставила була проти нього українську інтелігенцію, а саме: про передмову до збірки новел у польському виданні в 1897 р., „*Nieco o sobie samym*“.

В 1895 році, розгніваний до краю на українську інтелігенцію і польські урядові кола за те, що не дозволили йому одержати катедру української літератури у Львівському університеті, а також за деякі інші справи, Франко написав передмову „*Nieco o sobie samym*“ („Дещо про себе самого“) до збірки оповідань „*Obrazki galicyjskie*“, яка появилася в продажу в 1897 році. У цій статті Франко написав, що не любить Русь, а коли й працює для неї, то з почуття „песього обов'язку“. Зрозуміло, що така сповідь дала привід до скаженого нападу не лише з боку ворогів, а й серед приятелів не знайшла великого визнання. У листі до Ольги Гаморак, своєї дружини в майбутньому, Стефаник також злегка критикує цю Франкову сповідь.

А в іншому листі до О. Гаморак того ж самого року, в якому пише про підготовку до ювілею Франка, Стефаник зовсім його виправдує, бо розуміє причини, що примусили Франка написати таку правдиву, але й необережну сповідь:

„Мене лють бере на молодь, що хоче святкувати 25-літній ювілей Франка і донині не годна видати нічого. Зрозумійте Франка і його критику на руську суспільність — тепер. Відчуйте тепер напади на нього зі сторони руської інтелігенції і то, що мусить відчувати Франко! Чи не має той чоловік жалувати, що доля кинула його працювати в такій суспільності 25 років.“

А в 1898 році, коли Стефаник був уже відомим новелістом, він, ставляючи Франка поруч Шевченка, бачить ясно його величезні заслуги, про що й пише у своїй короткій статті „Поети і інтелігенція“, ЛНВ за січень 1899 року, єдиній критичній статті, яка вийшла з-під його пера:

„Інтелігенція все чула певний антагонізм до наших письменників і поетів. То грубе незрозуміння поетів, брак тепла і заохоти до праці, а то й явна ненависть до своїх письменників — це головна ціха нашої освіченої суспільності. Той антагонізм між поетами і нашою інтелігенцією тягнеться, як червона нитка, в цілій нашій новій літературі. В новіших часах той антагонізм дійшов до великих розмірів — Франко й інтелігенція! Це значить тільки, як іде боротьба мужицьких інтересів у всіх найідеальніших об'явах з інтересами інтелігенції, того нового доробкевича, котрий хоче видобутися на верх і запанувати. Тота боротьба, бачиться, ще довго протягнеться. Здається, що наш люд має в собі багато сили, аби родити Шевченків, Федьковичів і Франків, і здається, що вони не дозволять інтелігенції проярмаркувати інтересів того люду.“

Так ясно усвідомлює значення Франка, як оборонця інтересів цілого народу і нещадного ворога тих українських інтелігентів, що задля лакомства нещасного готові продати і свій рідний народ і свою власну душу, так глибоко він розуміє свою роль „мужицького“ письменника.

У дальші роки ставлення Стефаника до Франка стає дедалі теплішим і сердечнішим. Веда до цього не лише надзвичайно прихильна Франкова критика творів молодого письменника, але й щораз краще та повніше розуміння ролі Франка і його величезних заслуг перед українським народом. Хвороба Франка в 1908 році викликала занепокоєння серед широких кіл української суспільності. Висловив його і Стефаник у своїй промові на з'їзді радикальної партії, що відбувся в Тернополі 26 грудня 1908 року:

„Другий після Шевченка світ народу, велет, стовп у нашій літературі, Іван Франко, що своїм мозком годував українську суспільність, тепер лежить на смертельнім ложу, затруєний випарами рутенського багна й невідячності. Франко — наш найкращий провідник, наш учитель,

ясне сонце на українському небі, і ми його не можемо збутися, як національні демократи, вибираючи його почесним членом „Просвіти“. І тепер, як він у своїй слабості каже до своєї жінки: „Мамо, це вони, це мужики, я з ними!“ Тепер і ми скажемо: „Франко — наш. Ми з ним.“

Коли в 1916 році Франко вмирає, Стефаник через війну не може приїхати з Відня на його похорон. У той час він повертається до письменницької роботи і своє оповідання „Марія“ присвячує пам'яті Івана Франка. Ця пам'ять для нього свята, і чим старший він, тим частіше згадує про свого великого учителя. В кожній своїй мемуарній праці, от хоч би в „Автобіографії“ в обох варіантах, у споміні „Про ясне минуле“, „Трохи автобіографії“ й інших, а також у новелі „Дід Гриць“, Стефаник із зворушенням пише про Івана Франка. У цій новелі він розповідає про особисто знайомого Франкові Грицька Запаренюка, одного із селянських провідників Радикальної партії на Покутті, та про сорокалітню боротьбу українського народу з польською шляхтою в Галичині. Цей селянин згадує в новелі про перше масове селянське віче в Снятині в 1901 році і про участь у ньому Івана Франка:

„Гей, як вони всі покінчили школи — тоді наші діти, та як пристали до нас, як ми збилися до них докупі! Де, моспане, тут вже шандарям дати раду. Сунемо за дітьми тисячами, моцні та розумні. Свої напереді! Встає Франко в таким ясным чолом, як сонце, спокійно вчить нас, бо він все знає. Проповідує нам, що як кождий з нас посидить в криміналі за мужицьку справу, то вже ніколи нічого боятися не буде.“

Михайло МОГИЛЯНСЬКИЙ

Спогади про Володимира Михайловича Гнатюка та листування з ним

21 травня 1971 року сповнюється 100-ліття з дня народження визначного українського етнографа Володимира Михайловича Гнатюка, який помер 6 жовтня 1926 р. Подаємо спогад Михайла Могиллянського, друкований у Записках Історично-Філологічного відділу, кн. X, Київ, 1927.

Влітку року 1912 довелося мені з М. М. Коцюбинським та його старшим сином Юрієм зробити подорож у Карпати, де три тижні прожили ми в родині Володимира Михайловича Гнатюка, що з ним Коцюбинський приятелював здавна. І я на завжди зберіг у душі образ цієї духово-гарної людини. Вже тоді В. М. був тяжко хворий і мало коли виходив з хати. Одягшись зранку і прибравши ліжко, він знову лягав і вставав тільки до столу, бо кожен

А трохи далі:

„А як Франко приїхав до мене з молодими ночувати, то жінка, хоч як вічів не любила, але не торкотіла на мене в малій хаті, бо виділа, що наші молоді вчені було коло нього такі щасливі і ясні, якби він кождому поклав золоте колісце на голову. А я приперси до ясеня в саду та й кажу: „Господи, Ти звеселив світ цими зіздами, а нас, бідних мужиків, Ти звеселив Франком. Будеш мати мою молитву за него щодня.“ А в хаті я йому сказав: „Мені неписьменному ваше письмо, одно за другим, сини читають, старе і нове. Коби вам Бог кілька сили дав, абисте відшукали всі наші письма, з землі, з старих манастирів, і ті, що замуrowані у панських палатах. Та нагадуйте і нас хоч потрохи.“

І ще таке речення з тієї ж новелі:

„На другий день я віз його до колії та здибав якогось пана з кінями, як змійми, але я з дороги не звернув і капелюха не здохмив. Небоже-дідичу, я ще не такого пана везу, як ти.“

Франко — це важлива частина біографії Стефаника. Як воно не дивно, але сталося це тому, що біографія Франка є власністю цілого українського народу, що його біографія стала важливою сторінкою в історії не лише Західної України. Тому Франко мав право сказати в пролозі до „Мойсея“: „І підеш ти в мандрівку століть з мого духа печаттю.“ Йшов з цією печаттю український народ за життя Франка, йде і тепер. Йшов з тією печаттю ціле своє життя також його „малий наступник“ — Василь Стефаник.

більш-менш жвавий, необережний рух викликав довгий приступ кашлю. Тільки врядитогди, коли дозволяла погода, — літо було надзвичайно дощовите, — проходив кілька кроків до берега Черемоша й сідав на ковбки...

А в такому німічному тілі живий був навдивовижу міцний дух, що виявлявся у кипучому інтересі, здається, до всього на світі, в невпинній праці і, що найдивніше, у невичерпному джерелі життєвої бадьорости та, хоч як це не дивно, живорадісності... Скромний до величної простоти, — в цьому нагадував духовий образ Івана Франка, — він ніколи не скаржився, усі життєві недогоди перемагаючи легким тумором, що виявлялося і на останніх днях, коли вже не спроможний був написати листа — диктував... Цікаві з цього погляду місця з його

останніх листів я наведу далі.

Невичерпна живорадість вимагала постійного жарту, дотепу. Цілими годинами міг, подитячому сміючись, розповідати про давні пригоди юнацьких літ, іноді дрібні і звичайнісінькі, але зогріті таким гумором, розквітчані такою тонкою спостережливістю, що мимоволі з'являлася думка, а чи не відібрала наука у красною письменства визначну силу? Мало не цілі дні працював над коректурами та розмовляв з Коцюбинським (зворушливо ніжно любив Коцюбинського й високо цінував його художній талант. Це йому завдячувати має українське письменство перлину творчості Коцюбинського „Тіні забутих предків“, бо в бік художньої обсервації Гуцульщини штовхав Коцюбинського В. М. Гнатюк, сам закоханий у первісну країну карпатських гірняків. Немало допоміг В. Гнатюк М. Коцюбинському, керуючи його ознайомленням із краєм та народом, постачаючи відповідну літературу, даючи цінні вказівки свого величезного досвіду); іноді, вертаючись з гір, куди ходив по гриби двічі й тричі на день, заходив Франко... Коли погода не пускала в гори, прилучався до них і я. Як зараз бачу: — на ліжкові Гнатюк, біля нього Коцюбинський, а на ослінчику Франко, присунувшись до столу ліктем, перегортає сторінки якоїсь нової книжки. Коцюбинський виглядав краще, ніж обое інші і — рік не минув — перший помер... „Нещасливо ви до нас приїхали — часто казав мені В. М. — нудно цього року у нас, а торік бували у нас гості і ми веселилися“... з веселим сміхом розповідав про гру „в руських“: я був „Ігнатєв“, Коцюбинський — Кочергин, Гарматій (вчитель з сусіднього села Голови) — Пушкін... і т. д. В товаристві В. М. ніколи не було мовчанки, напруженого шукання теми для балачки, бо чисто все цікавило його, все викликало або серйозну розмову, або жарт, а часом серйозність перепліталася жартом. Питання про українську мову — це було одне з питань його постійної уваги (отже й розмови), поруч питання про фолкльор, що в нього, інакше не можна висловитися, був закоханий. Кожне число київської „Ради“ студіював ретельно і ці студії викликали завжди і серйозні нотатки, і жарт. — „Що то за чемні люди у „Раді“! — сміявся якимось... он подивіться — допис з села: — поймали злодія, а добродій злодій... у них і злодій — добродій“!.. З сусідньої хати, слухаючи веселий сміх та розмову В. М., не можна було уявити собі, що сміється й розмовляє людина смертельною хворобою вже мало не

прикута до ліжка. І тільки воля до життя, життя, що було для нього невинною працею, ще 14 років давала йому перемогу над смертю!.. Не можу інакше, як з великою подякою згадувати за тую духову прихильність, що дарував мені В. М. Тоді і потім, бо відтоді між нами постало листування, а свої видання завжди відтоді присилав мені, прислав і повний корпус коломийок, невідступно радячи їх простудіювати, бо для письменника коломийки, як він гадав, це незмінне джерело...

Через рік — улітку р. 1913 — я знов був у Галичині під час виборів до Галицького сойму після виборчої реформи, — але з Гнатюком мені побачитися не пощастило. Він кликав мене до Жаб'я (село в Карпатах, недалеко Криворівні; нині презвали на Верховина — примітка наша), де пробував тоді, але великі дощі та особисті причини, що приневолювали мене повертатися додів, не дали мені змоги виконати своє гаряче бажання. А через рік світова війна урвала й наше листування... В умовах бурхливого часу, подовго нічого не чуючи про В. М., я часто думав, що навряд чи він ще живий, але „воля до життя“ перемагала тяжку хворобу, і восени р. 1925 відновилося наше листування. За дорученням „Книгоспілки“ я мав дати для „літературної бібліотеки“ вибір творів Л. Мартовича (між іншим, цього ж 1921 року сповнюється також 100-ліття з дня народження Леся Мартовича — примітка наша) та всупну статтю до збірки. Хотілося мені також притягнути В. М., а через нього й інших галичан до співробітництва в **Біографічному словникові** діячів України. У цих справах я й написав до нього (додам, що В. М. був дуже близький до Мартовича, і я сподівався, що він спроможеться подати деякі спомини про письменника-приятеля). Наводжу ті місця з нашого останнього листування (попередні листи В. М. до мене — передреволюційні — загинули — М.М.), котрі яскраво характеризують образ В. М.

Львів, 28/X 1925.

Високоповажаний Михайле Михайловичу!

Тішить мене, що Ви пригадали собі мене хоч і по такій довгій мовчанці, що вже певно якийсь їй ювілей належить... Та я розумію, що наша доля кпить собі з нас і з наших змагань, тому й приневолює нас до мовчанки.

Ви певно б й не пізнали мене тепер, настільки я змінився від часу, як ми бачилися. Постарів я, посивів, а найбільше розслабив так, що вже 10 літ (від 1915) майже не вихожу з кімнати. Давніше не ходив тому, бо задихував-

ся йдучи, а цього року почав діставати атаки астми, не раз і по 4 на добу, які мене так мучили, що вже й життя ставало немиле. Тепер мені трохи легше, можу вставати й сидіти по кілька годин денно (з перервами) при столі та щось робити, та праця моя тепер дуже примітивна, концентрується головню на виправлюванню рукописів (чужих) до друку та на коректах. Науково працювати у своїм фаху не можу, бо не маю де друкувати. У нас „Етногр. Збірник“ не виходить від 1916 рр., а „Матеріяли до укр. етнології“ від 1919 д. — в яких я містив свої праці. Від розпаду Австрії Наук. Тов. ім. Шев. не має ні державних, ні краєвих підмот і нема за що друкувати таких видань. Та й зрештою добре, що не можна друкувати, бо якби я повидавав усі матеріяли, то що залишилося б наслідникам, коли такі появляться, бо досі їх також не видно.

Що до справ, порушених Вами, то можу дати Вам ось яку відповідь.

Всі дрібні твори Леся Мартовича вийшли другим виданням у Львові 1922 р. п. н. „Оповідання. Повне посмертне видання“ (поза ними полишилася тільки сатирична повість „Забобон“, яку видала по смерті автора Укр. Вид. Спілка). З нього можете вибрати собі, що Вам подобається, тільки перед друком треба дещо посправляти, бо там закралося досить похибок. „Оповідання“ видала спілка „Народ“.

Добрий портрет Мартовича був свого часу в „Віку“, може заховався де кліш. За іншою фотографією треба пошукати між знакомими Март-ча, але на це треба часу. Одну фотографію з молодих літ має В. Дорошенко.

Що до біографічного словника, то можу порадити ось що: В рр. 1898—1901 видав пок. Іван Ем. Левицький чотири випуски такого словника на букву А—Б (Ангелович—Барвінський). Звідти в разі наглої потреби можете взяти, що Вам буде підходити. Поза тим раджу переглянути Бібліографію того ж самого Ів. Левицького і виписувати звідти (передовсім із газет) біографії, та некрологи різних діячів. Наскільки знайдуться в бібліотечі Ак.(адемії) Н.(аук) річники галицьких газет, можна б з них виписувати потрібні Вам біографії. Коли ж ні, то поробити тільки нотатки: дещо можна знайти. Пізніше, коли Акад. Наук буде мати на це фонди, можна буде звернутися до НТШ. а воно знайде людей, що за винагородою будуть чи то виписувати вказані (чи й самостійно вишуквані) біографії, чи складати нові. Без грошей тут у теперішніх тяжких часах годі знайти лю-

дину, що робила б безплатно, бо кожний шукає якогось заробітку поза звичайним зайняттям, щоб вижити.

Листів Куліша до Драгоманова у Львові нема. Зверніться за ними до Софії, до дочки Драгоманова, п. Шимшанової, там лишився його архів, тож і листи повинні бути.

Де тепер пробувають діти Коцюбинського? Чи Ви бачили друковані листи до мене?“

— — — — —

Лист від березня р. 1926 (точної дати нема) писано вже не „власноручно“.

„Високоповажаний Михайле Михайловичу!

Не пишу власноручно, бо лежу в ліжку і ще цього року не вставав.

До попередньої інформації додам, що багато біографій різних діячів надруковано по тутешніх газетах і календарях. Про деяких учених надруковані біографії в хроніці Наук. Т-ва Шевч., а письменників у старій Іст. Літератури Руської Ом. Огоновського. Розуміється, що треба знайти міру, до якого діяча подавати яку біографію.

Чи дістали книжечку Мартовича (книжечка до мене не дійшла — М.М) і чи друкуєте вже з неї вибір? В заміну за неї прошу вислати якусь відповідну книжечку (може іст. рев. Яворського, або іншу яку (а „відповідна книжечка“, здається, не дійшла до Гнатюка — М.М).

Тепер видали прихильники В. Стефаника його книжечку п.н. „Земля“ в його користь, бо він дуже кепсько стоїть фінансово. Він має всього коло 8 дес. землі, на якій господарить, але можете собі уявити, як господарять поети. Мабуть, зовсім не взірцево. Через те він у вічних клопотах, тим більше, що тепер мусить удержувати в школах аж трьох своїх синів, а життя у нас дуже дороге.

Коли побачите Серг. Єфремова, перекажіть: книжки, що він мені вислав, я дістав таки, але вони йшли тільки чотири місяці без шість днів. Видно, не спішно їм було. Також дістав я книжки, які вислав мені Ан. Оніщук, на жаль, листа не маю від нього ніякого. Прошу обом передати мій привіт і подякувати за прислані книжки. Дістав я також письмо від Етнографічної Комісії У.А.Н. з повідомленням, що мені вислано 14/XI 25 „Етнограф. Вістник“. Я не дістав його однак донині, тому просив би, коли се можливе, щоб його вислано вдруге рекомендовано, бо інакше ледве посилка дійшла би. Ваших споминів про Коцюбинського я не читав, бо „Нашого Минулого“ з 1918 р. не бачив. Загалом нам трудно добувати від Вас книжки і наші пересилати.

Вадим ПЕПА

ШАБЛЯ МИСЛИТЕЛЯ

(До 375-ліття народження Б. Хмельницького)

Будь славен во век о муже избранне,
Вольности отче, герою Богдане!
ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА

Точної дати появи на світ великого сина української землі ми не знаємо. Проте 1595 рік не викликає ніякого сумніву. Дослідники встановили його за листом венеціанського посланця Сагредо від 1649 року, де зазначалось, що Хмельницькому було тоді 54 роки.

Не знаємо також місця, де з'явився на світ Богдан. Є припущення щодо Переяслава, Жовкви. Павло Алепський свого часу вказував на Черкаси. Немало дослідників сходяться на Чигирині. Певна річ, це питання ще недостатньо вивчене й, очевидно, може бути розв'язане. Напраив же директор Львівської картинної галерії Б. Возницький навесні минулого року на матеріали про те, що батько українського гетьмана чигиринський підстароста Михайло Хмельницький не загинув 1620 року в битві під Цецорою, як на це вказують усі історичні видання, а до 8 листопада 1627 року був живий, перебував у турецькій неволі.

У пом'яник знаменитого Михайлівського Золотоверхого монастиря, складений 1667 року, вписано „род пана Богдана Хмельницького, гетьмана Войска Запорозкого, покрившого мідю і позлатившого верхи церкви святого архистратига Михаила 1655“. Після імені Михайла стоїть — Зиновій. Друге ім'я — Богдан новонароджений дістав за католицьким звичаєм від хрещеного батька князя Сангушка.

Від навали татаро-монголів у середині XIII століття Україна практично не зазнала більшого лиха, ніж за десятиліття середини сімнадцятого віку. За свідченнями тодішніх польських хроністів, у війні 1648—1654 років з українського боку полягло мільйон чоловік і близько 200 тисяч забрали в полон татари. „Не душечка загинула, не душечка теж і в орду пошла“, — з гіркотою підсумовує Самовидець. „І серпи і коси кували на зброю, і не дарма земля тряслася; трясли і ляхи козаків. На Україні ріки зафарбувалися од крові людської, повні були болота трупу людського, а повні палі були трупу козацького по містах“.

Моровиця 1650 року. „Люди падають і лежать як дрова, до Дністра, біля Шаргороду і далі до Брацлава“. Недорід. Голод. „Що хлоп посіяв, те рубак із'їв“. „Іли люди лист і лободу, зілля розмаїте“. „Жита рвали“, „Мало людям бідним було відрати“. „Гільки сира земля ховала чоловіка від біди“.

„Тут повсюдно одні лише вдови“, — дивувався подорожній Павло Алепський із Сирії, логічно стверджуючи, що за таких обставин гутешні жінки повинні народжувати по двоє-три дітей щороку. Бо ж кожної весни лунав закличний голос: „До зброї, брати! Ще не вмерла козацька мати!“

Щоліта на багатострадальну землю прикликалося кримського хана з десятками, а то й сотнями тисяч татар. Вертаючи за Перекоп навіть після переможних битв із ляхами, не кажучи вже про поразки, ординці нищили на своєму шляху все, що піддавалося вогню і мечу, приторочували сирицею до возів і сідел усе, що тільки можна було потягти й погнати. Вчорашніх союзників, а тепер грабіжників, переймали полки гетьманового сина Тимоша або когось із наказних полковників, але це мало зараджувало лихові.

„Як ти за три дні не забереш поляків, то доведеться тобі дорого викуплятися. Ти обіцяв заселити мені Крим ляхами, заселиш ти його своїми козаками“, — погрожував українському гетьманові навесні 1649 року під Збаражем Іслам-Гірей. „Бодай тебе, Хмельниченку, перва куля не минула, що велів орді брати дівки й молодичі“, — квила пісня. Та після тверезого розуму народ доходив до розуміння державної потреби того, що

„...батько Богдан
Над королями гетьман,
Туреччиною та Волощиною,
Безглуздою ордою,
Татарвою,
Мов тютюном та люлькою,
Самовольно розпоряджав“.

Народня пам'ять берегла його ім'я в шані й любові, заповідала нащадкам, мов невгасимий символ боротьби за волю, незалежність отчого краю. Століттями ще по тому народ співав:

**В той час була честь, слава,
Військова справа!
Сама себе на сміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала.**

Національно-визвольна війна 1648—1654 рр. була подією загальноєвропейського значення. За своїм розголосом і впливом на подальші долі народів вона дорівнювала тогочасним буржуазним революціям в Англії і Нідерландах. Кромвель вітав Богдана Хмельницького як борця проти того, що гальмує поступ людства. Це була найблискупіша доба козацької історії, що висунула вождя, рівного якому не знала Україна. „Виборний представник невеликої нації, оточеної могутніми сусідами, він присвятив своє життя боротьбі за її самостійність, — відзначав відомий французький письменник та історик (добрий знайомий Миколи Гоголя) Проспер Меріме у виданій 1851 р. в Парижі книзі „Козаки України та їх останні гетьмани“. — Здібний роз'єднувати своїх ворогів, як і зберегти єднання поміж вільними угрупованнями, якими сам керував, хоробрий, войовничий, багатий засобами політик, обережний в успіху, незламної твердості в невдачах...”

Вісімдесят соратників Богдана Хмельницького відзначені історією, як люди надзвичайних здібностей. Генеральний обозний, суддя, писар, осавул, бунчужний, підскарбій, полковники, значна частина сотників мали, якщо висловитись по-сучасному, вищу освіту, здобуту в Києво-Могилянській Академії чи в колегіюмах Львова, Варшави, Кракова, Замостя... Двоє були випускниками Оксфордського університету в Англії. Не один із цих людей за тих чи тих обставин пройшов уподовж і впоперек усю Європу, вільно володів не менш як трьома мовами, добре знався на останніх досягненнях західної військової науки.

Глибокий сум викликала по всій Україні трагічна загибель полковника Морозенка. За його подвигами, за тим, що, як свідчать польські хроніки, „дуже жалувала його чернь“, уявляється безстрашний вихідець із народніх низів, простий і мужній, гартований на гарячих степових вітрах, твердий, мов кремін, запорозький вовк. А була це тонка інтелігентна натура. Полковник Станіслав Морозовицький за-

кінчив університет у Падуї, в Італії, де впродовж десятиліть постійно стажувались українські спудеї.

Блискуче коло Хмельницького, — від мудрого Богуна до безстрашного, звитязного лицаря Кривоноса, за деякими переказами, шотландця за походженням, що віддав себе до останку благородній українській справі, — неухильно визнавало авторитет гетьмана, чия влада визначалась тільки правом вільного вибору.

Богдан Хмельницький був сином великої історичної доби, того визначного часу, коли Європа пробуджувалась до нового життя. Остаточно утверджувала свою територіальну й політичну незалежність після тридцятилітньої війни 1618—1648 рр. проти еспанських Габсбургів волелюбна Франція. Врешті добилася 1648 р. повної самостійності Голляндія. Палахкотили численні повстання 1647—1648 рр. проти еспанських гнобителів в Італії. На тлі загальноєвропейського руху височіла постать славетного козацького гетьмана — одного з видатних діячів Відродження, якого українська земля подавала своєму знедоленому народові.

Не знаємо, де здобув початкову освіту, але потім він вигострював свій розум у Львівському єзуїтському колегіюмі, випускником якого за злою грою долі був, до речі, і один з найстрашніших та найбільш удачливих у битвах супротивник козацтва Ярема Вишневецький, чий рід незадовго перед тим відступився від отчої віри й рідного народу. Люто кинувшись у битві під Цецорою мстити за батька, що на очах сина упав, закривавлений, з коня, Богдан попав у полон, як сам говорив, „лютої неволі два роки зазнав“. Поневірявся в Константинополі, чекаючи на викуп, вивчив не тільки тамтешні звичаї, військові порядки, а й мову своїх затятих ворогів — турків і татар.

„Це людина освічена, розумна, сильна у латинській мові“, — зазначив у депеші до Парижу від 21 вересня 1644 р. французький посол при польському королі граф де-Брежі, що вів сепаративні переговори з Хмельницьким, пробуючи залучити його до служби у французькій армії. Нам відомо 475 документів Богдана Хмельницького та 25 таких, що йому приписуються. Багато універсалів, листів різними мовами написані рукою Хмельницького, характерним почерком, який палеографи відносять до київської школи. У польській мові гетьмана зустрічаються українізми й провінціалізми. Українська мова — тогочасна літературна, орошена потужним струменем народніх зворотів, прика-

зок, прислів'їв: „при сухих дровах і мокрим попало“, „військо велике — не одної матки дитки“, „кожна пташка гніздо своє охороняє“, „неможлива річ, щоб між добрими і лихі не були“, „під меч цию нахиляти трудно“...

Хмельницький прав на бандурі. Мабуть, умів добре співати. Певно ж, тонко відчував слово, любив рідну мову. За винятком бесід з іноземними послами, гетьман розмовляв виключно українською народною мовою. Тільки по-українському говорив з польськими панами. Лише українською мовою відповідав Янові Казіміру...

Нинішнє покоління знає Богдана Хмельницького, в основному, як гетьмана. А його обрано на цю посаду, коли мав за плечима 53 роки. Від сотника відразу піднявся до найвищого серед козацтва звання. „Все, що маю, я здобув своїми власними силами і своєю шаблею“, — полюблив говорити, зараховуючи себе до тих, „які звикли шаблею шматок хліба собі добувати“. Безсумнівно, з молодих літ добував шаблею славу, користувався широкою популярністю і глибокою пошаною серед козацтва. В тяжку для України годину після поразки чергового національно-визвольного повстання Хмельницький, як військовий писар, підписав 24 грудня 1637 р. під Боровицею акт капітуляції Запорозького війська. Саме він писав листи, прохання, скарги до короля, пояснюючи становище на Україні й схиляючи володаря до більш поміркованої політики щодо козацтва. Не випадково на козацькій раді в Києві 1638 р. його обрано разом з іншою найпопулярнішою старшиною в склад посольства до короля. Чомусь саме Хмельницького, поминувши значно вищих рангами керівників Запорозького війська, король призначив 1647 року гетьманом морського походу, що плянувався проти Туреччини...

Навіть за тими скупими, які до нас дійшли, вістками видно, що Богдан активно виявляв себе у всіх національних рухах. За нотатками польського історіографа Веспасіяна Коховського, Хмельницький „був підособником Тараса (Федоровича, або по-народньому Трясила — В. П.), після ішов слідами бунтівників Острянина й Гуни, був учасником жакливого діла, яке самі призвідці спокутували смертю, — а він уникнув заслуженої кари“. За „золотої“, на польський погляд, пори, кола придушена Україна безмовно ниділа в колоніальному ярмі, чигиринський сотник, нехтуючи будь-яку державну службу, господарював на багківському хуторі, недвозначно виказуючи послідовну опо-

зицію силоміць накинутій українському народові чужинській владі...

„Єдиними вустами і єдиним серцем усе військо Хмельницького Гетьманом своїм назвало й постановило“, „стояти при нім завжди до останньої утрати живота свого обіщалося“. Не останню роль тут, безперечно, відіграло красномовство Богдана. До нас дійшли в повних списках його виступи, — часто експромтом, без підготовки.

За великої для України скрути 1651 р. в урочищі Масловому Броді зібралася проти Хмельницького грізна „чорна рада“. Нехтуючи перестороги друзів, котрі умовляли ні в якому разі не йти на ясну смерть, Богдан з'явився в круг, поклав булаву, тричі вклонився увсібіч товариству, складаючи з себе гетьманські повноваження, й виступив перед збудженим людом уже як простий козак. Після промови та по гарячих суперечках його знову обрано на гетьмана вільними голосами старшини й рядового війства...

Чимало наших сучасників, очевидно, має трохи спрощену уяву про Богдана Хмельницького. Як твердять знавці, в світовій літературі його життю і діяльності присвячено десь біля чотирьохсот романів. Ще більше літератури інших жанрів, є твори живопису, музики, оперного й кіномистецтва.

Пригадайте відомий фільм „Богдан Хмельницький“. Гетьман повсякчас підвищує голос, розмахує руками, гамселиє кулаками по столу, л'є з величеньких кубків горілку (як засвідчував один з членів польського посольства Гільдебрант, Хмельницький пив горілку й мед з невеличкої срібної чарки)... Маємо спрощений, збіднений традиційний образ грізного ватага народніх низів, що піднялися на боротьбу з гнобителями.

Хмельницький був представником української аристократії, котра прагнула самостійного володарювання на землях. Звертаючись кожним своїм універсалом до всього українського народу, гетьман завжди виділяв „особливо полковників, осавулів, сотників і всіх молодців Запорозького війська“ чи „особливо козаків, братію нашу“.

Як людина проникливого розуму, він рано розгадав загарбницьку політику колонізаторів, її вічний принцип — „поділяй і володарюй“. Відкривав на це очі народів.

З невдач попередніх національно-визвольних рухів він зробив важливий висновок. „Зле було з нами, що ви перше обманули нас, тобто стар-

шину Запорозького війська, своїми подарунками, щоб ми відлучилися, але зараз ми разом, і чей же не допоможе вам Бог більше по нас їздити!" — писав у листі до шляхти, що заховалася від козацької помсти в Замості. „Поможе мені вся чернь, по Люблин, по Краків, від якої я не відступаю і не відступлю, бо це права рука наша, — щоб ви, розбивши селян, не ударили на козаків!" — говорив польським послам у Переяславі 1649 року.

„Вся його влада спиралась на переконання всіх козаків, що він міцно зв'язаний з їх інтересами. Його амбіція, правдиво сказати, була наслідком патріотизму або абсолютної відданості цій дивній спільці, яку називаємо Запорозькою армією", — робив висновок Проспер Меріме...

Вже згадувалося про блискуче коло соратників Богдана Хмельницького. Сам він не раз бував при королівському дворі у Варшаві, зустрічався з високими державними особами у Франції. Безперечно, знався на етикеті при дворах чужоземних столиць, розумівся на тонкощах як внутрішньої, так і міжнародньої політики, чинив свої дії не на рівні тимчасового повстанського табору, а виважував кожен свій крок і жест з огляду на виключно державні інтереси України, територіальну й політичну самостійність якої утверджував усіма силами й засобами.

Починаючи від вересня 1651 р., коли придворний художник Януша Радзівілла Абраам Вестерфсльд намалював під Білою Церквою портрет Хмельницького, образ українського гетьмана відтворювали майстри пензля і різця чи не всіх європейських країн. У підписах його титулували „dux" — князь. Сусіди рахувалися з ним, як із державцем, у повному значенні цього слова. О. Кромвель звертався до нього, як до „імператора усіх козаків", турецький султан величав „найобранішим із монархів релігії Ісусової". Практично здійснена і юридично закріплена велич його влади обумовила обрання його наступником сина Юрія.

Богдан Хмельницький по-своєму усвідомлював об'єктивний хід історії. „Буде те, що буде, а буде те, що Бог дасть", — його улюблена приказка. Та скеровував події так, як вважав те за можливе й потрібне для користи рідної землі.

Універсали й листи різними мовами, часто писані власною рукою гетьмана, його виступи експромтом, занотовані писарями генеральної канцелярії, свідчать, що Богдан Хмельницький був прекрасним знавцем як вітчизняної, так і все-

європейської історії, що допомагало йому орієнтуватися в плині подій, робити правильні висновки. У звітах про переговори в Переяславі 1649 р. польські хроністи відзначили, що Хмельницький блискавично заперечував будь-який доказ польських комісарів, посилаючись на ті чи ті історичні прецеденти, цитуючи з пам'яті попередні, якої б давнини вони не були, королівські укази чи постанови сейму, договори між шляхтою і козаками, посилаючись за потреби на древньоруські літописи, польські хроніки, а також на твори відомих українських полемістів.

У листах та усно не раз покликається на давніх київських князів, особливо Володимира, хрестителя Руси, й Володимира Мономаха, галицького князя Льва, згадує про кордони „великих князів київських з королями польськими", про те, як Литва і Польща захоплювали українські землі. З глибокою пошаною Хмельницький ставився до „предків наших" — засновника братських шкіл у Києві Петра Сагайдачного, гетьмана Михайла Дорошенка, котрий „з півтретя тисячами козаків увесь Крим виходив".

Відчайдушна збройна боротьба Богдана Хмельницького мала головною метою скинути „невільницьке підданське ярмо" й утвердити власний „лад самоуправства й вільного козацького вибору". Всіляке заохочення гетьманом і широке впровадження по всіх полках шкільної освіти, постійна турбота про розвиток вищої освіти й науки, всебічне сприяння церковному й світському будівництву мало слугувати й, безперечно, слугувало пробудженню національної свідомості, утвердженню духовного й політичного життя України. Відкидаючи вмовляння шляхти, що „ніде немає більшої вольности, як у Речі Посполитій", Хмельницький твердо обстоював свої „козацькі права".

„...Я хоч собі мала людина, але мені так Бог дав, що я тепер єдиновладний самодержець український", — застерігав ворогів. „Тепер я вже доказав те, про що й не мислив, докажу ще й те, що замислив. Виб'ю з лядської неволі цілий руський народ... Не зостанеться ні жодного польського князя, ні шляхтича на Україні, а схоже котрий з нами хліб їсти, хай буде послухний Запорозькому війську і не брикає", — заявив після перемог 1648 р. А здолавши шляхту під Зборовом і Збаражем, вигукнув, упавши ниць перед образами в Києві: „Радійте, брати! Руська сила переважила й перемогла польську. Тепер цілий світ знатиме, що то за козаки!"

(Скорочено. „Дніпро", ч. 11, 1970)

Паніматка ВІРА КОХНО
ВАЛЕНТИН КОХНО

ТРЕТІЙ МИТРОПОЛИТ УАПЦ ІВАН ПАВЛОВСЬКИЙ

ВІД РЕДАКЦІ. Як ми обіцяли в ч. 254, продовжуємо з нагоди 50-річчя Відродження Української Автокефальної Православної Церкви інформувати наших шановних читачів з історією і провідними особами її. Нижче подаємо мало відомі факти з біографії, життя і праці та мученицького кінця останнього — третього — митрополита УАПЦ Івана Павловського, якому судилося служити Богові й Церкві українського народу в найтяжчі часи існування УАПЦ на Україні.

* * *

В історії всіх народів світу ми не зустрічаємо явища, щоб церква або релігія так близько була пов'язана з життям і долею народу, як Українська Православна Церква. На протязі багатьох століть український народ під опікою і впливами рідної Православної Церкви творив свою національну культуру і державність. З Нею він переплів свій побут, звичаї, світогляд, і став носієм правдивих християнських чеснот. Церква й народ було одно неподільне тіло. Тому вороги, щоб денационалізувати й асимілювати український народ, в першу чергу спрямовували свої наступи на національну Українську Православну Церкву.

Особливо коли відродилася наша Церква-Мучениця на чолі з св. п. Митрополитом В. Липківським, наступ ворога був немилосердно тяжкий. Всім відомо, яку роль відіграла ця Церква в житті українського народу і її кінцевий тернистий шлях. Найкращі сини й дочки взяли на себе Хрест Христовий і пішли вслід за Ним на Голготу за народ. Подвиги їх дорівнюють подвигам перших християнських мучеників, що вмирали на арені римського колизею, а вони — на арені московського червоного диявола.

Ті величні події увійшли в історію українського народу вже в 1921 р. і лише народ є суддя того періоду. Всім відомо, що УАПЦ мала ТРЬОХ митрополитів — Василь Липківський, Миколай Борецький і Іван Павловський та існувала до початку 1936 р.

Нам відомо, що парафії УАПЦ (УПЦ) існували ще в Харкові, Києві, Дніпропетровському, Полтаві, Умані, на Київщині, Харківщині, Полтавщині та інших частинах України. Лише біля Харкова, — крім церкви св. Івана Предтечі на Основі, де був похований Квітка-Основ'яненко, останньої катедри митрополита Івана Павловського до травня 1934 р., настоятелем якої був прот. Микита Кохно, — існували ще до кінця 1935 р. такі парафії УАПЦ: с. Вільшана — дві церкви, в одній настоятель о. Андрій Шевченко, в другій о. Андрій Кухаренко; містечко Мерефа — настоятель о. Дмитро Любич та с. Солоницівка з настоятелем о. Олександром Єзерським, який з грудня 1935 р. до березня 1936 р. був настоятелем церкви св. Івана Предтечі в Харкові, катедри єпископа Володимира Бржосньовського.

В той час, як нам відомо, були ще сильні і заслужені священики. Так, на Полтавщині був прот. Костянтин Биковець, відомий на всю Полтавщину й Харківщину Благовісник УАПЦ в Миргородському та в сусідніх повітах, прекрасний і сильний проповідник, заслужений організатор по українізації багатьох парафій на Полтавщині. Закінчив духовну семінарію і Харківський університет. В 1922 р. залишив усе і пішов на служіння Богові й своєму народові як священик УАПЦ. Перебуваючи в нужді, без праці й засобів до життя, був заарештований 1937 р., і доля його невідома. Відомі також священики о. Іван Кагамлик і о. Павло Бойко.

В Києві був відомий митр. прот. о. Хрипко, в Харкові о. Григорій Карпенко та о. Володимир Лихвар.

На початку 1930 р. влада зліквідувала УАПЦ першою. Отже, УАПЦ не "самоліквідувалася" в 1930 р., як про це пишуть деякі церковні діячі, що не відповідає фактам, а була зліквідована не по своїй волі безбожною владою в 1936 р. Коли ж і митроп. І. Павловський згадує про "самоліквідацію" в листі до церковного проводу УПЦ в США й Канаді, то це було безпосередньо продиктоване комуністичною владою. Взагалі в той час все листування митрополита, особливо з закордоном, виключно було диктоване владою. Про це він завжди інформував лише того чоловіка з великим обуренням і притишенням.

І тому рахувати існування УАПЦ тільки до 1930 р. є неправдиве. Відкидати майже понад третину існування УАПЦ ніхто не має ніякого права. Це стосується і неви-

знання останнього Його митрополита Івана Павловського.*)

Треба підкреслити, що період 1930 — 1936 рр. в історії УАПЦ був найтяжчий: процес СВУ, колективізація, нечуваний в історії людства страшний штучний голод, який проковтнув понад шість мільйонів найкращої частини українського селянства — носія і захисника української мови, культури, звичаїв і творця та будівничого здорової національної української інтелігенції; це часи Постишева і приходу страшної ери Єжовщини. Пройшовши через ці страшні буревії, стікаючи останніми краплинами крові, УАПЦ знеможена і, не маючи сил піднести свій маєстат, доостанку несе Святу Місію. За Єжовщини не витримала фізично, але духово вічна, схилила свою голову.

В цей найтяжчий період 1930 — 1936 рр. тяжку відповідальність керування УАПЦ на Україні прийшлося нести митрополитові Іванові Павловському. В той час УАПЦ (УПЦ) мала біля 300 парафій і десять єпископів: митр. Іван Павловський, архієпископ Костянтин Малюшкевич, арх. Йосип Оксїук, арх. Юрій Міхновський, арх. Феодосій Сергіїв, єп. Максим Задвірняк, єп. Юхим Калішевський, єп. Володимир Самборський, єп. Миколай Карабінєвич, єп. Конон Бей і єп. Володимир Бржосньовський.

Після погрому УАПЦ впродовж 1930 р. в грудні того ж року сов. влада дозволила скликати Надзвичайний Собор і наказала викинути з назви Церкви слово "автокефальна". На зміну ставлення влади до УАПЦ вплинули зовнішні обставини, особливо протести в Канаді і США проти жорстокого нищення УАПЦ.

Надзвичайний Собор відбувся 9-12 грудня 1930 р. в Харкові. На ньому були присутні майже всі вищезазнані єпископи, духовенство і мала кількість мирян. Від мирян найбільше було представників Св.-Миколаївської парафії Харкова. Причиною малої кількості мирян була зумовлена страхом перед владою. Як відомо, на кожному Соборі були представники ГПУ (пізніше НКВД). Тому головний тягар керування УАПЦ прийшлося нести єпископам і духовництву. На митрополита Харківського і всієї України на цьому Соборі було обрано арх. І. Павловського, його ж обрано й головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради.

Іван Павловський народився 1890 р. в селі Соснівка на Черкащині в глибокорелігійній та високоморальній селянській родині. Мав дві сестри-вчительки і одного брата, який в 20-их рр. пішов на еміграцію. Любов до храму Божого і служіння Богові в нього були вроджені. Будучи ще малим хлопчиком, він спостерігав у церкві, як священник відправляв Служби Божі, а прийшовши додому, одягав на себе хустину і, уявляючи, що це ризи, виходив на огорода, тримаючи в руках зроблене з гарбуза кадило, і з молитвою обкаджував все, що росло на огороді. В його уяві він був священник.**)

Дивлячись на це все, батьки збегнули його велику любов до храму Божого і служіння в ньому та вирішили вжити всіх заходів, щоб дати йому духовну освіту. Але на перешкоді було їхнє селянське походження, бо в той час селянських дітей не приймали до духовних шкіл, і тут вони натрапили на великі труднощі.

— Бог почув наші щирі молитви і допоміг нам та нашому синові... — говорили нам його батьки.

Завдяки тому, що він був надзвичайно здібний, гли-

бокорелігійний і талановитий юнак, місцевий священник допоміг йому вступити в духовну школу-бурсу. Закінчивши її з великим успіхом, він був прийнятий до Київської Духовної Семінарії, яку й закінчив з відзначенням. Його рукоположено в сан священника і призначено на парафію в с. Лебедин на Чигиринщині. (З Лебедина походить мій батько, і я там народився.)

Будучи студентом Київської Духовної Семінарії, І. Павловський належав до українського підпільного гуртка, а прибувши на парафію, був національно свідомий, розмовляв лише українською мовою, читав Св. Євангелію і проповідував українською мовою. Був дуже енергійний, добрий пастир і надзвичайний організатор.

З Лебедина його переведено на велику й багату парафію в с. Лип'янку. З цього села й розпочалася його праця по українізації парафії, яка в той час з великим успіхом ширилася по всій Черкащині.

На початку 1922 р. в Св. Софії митр. В. Литківський і арх. Нестор Шарайський з іншими єпископами висвятили о. І. Павловського на єпископа Черкасько-Чигиринської округи, та його скоро обрано керуючим єпископом Чернігівщини, а з його прибуттям до Чернігова українізація парафій широко охопила всю Чернігівщину.

1 квітня 1926 р. заарештовано харківського архієпископа Олександра Яреценка, і Харків залишився без архієпископа. 1 грудня 1926 року Округовий Собор у Харкові обрав Всен. І. Павловського на харківську катедру. На початку по приїзді до Харкова йому було нелегко, бо харків'яни дуже любили арх. Олександра. Але скоро арх. Іван завоював собі великий авторитет і глибоку пошану, що їх він дійсно заслуговував.

Він був дуже добрий організатор, визначний промовець, його проповіді були глибокого релігійного змісту, патріотичні і зрозумілі кожному. Багато працював над собою (ми мешкали через стіну і щоночі чули клацання друкарської машинки до 2-3 год. ранку); мав свої праці з історії Укр. Правосл. Церкви й Відродження її в 1921 р., проповіді на свята, але все це безслідно згинуло під час арешту (напевно було skonфісковано органами ГПУ).

Як великий патріот він не йшов ні на які спокуси сов. влади, до останніх днів свого життя боронив св. ідеали Мучениць-Церкви і її пастирів. Був чесний, добрий, відзивчивий, надзвичайний адміністратор. Любив абсолютну чистоту біля себе, дома, а особливо в храмі.

Двічі на рік в Соборі відбувалися генеральні прибирання, призначені й очолені митр. Іваном. Одягнувши на себе старий підрясник, зіп брав драбину і мив найвищі стіни, всю найчорнішу працю виконував сам. Про порядок у вітаті не було й мови: скликав увесь причет і, по-

*) В таку "немилість" чомусь попав він у праці о. М. Явдася "Українська Автокефальна Православна Церква", Мюнхен 1956 р. Цілком протилежно й об'єктивніше подав про нього проф. Іван Власовський у своїй неповній і не цілком об'єктивній праці "Нарис історії Української Православної Церкви", т. IV (I).

**) Під час голоду біля митрополита жила його старша сестра Юхимія, яка, стоячи в черзі за хлібом, захворіла тиф і скоро померла. Її старенькі батьки не встигли прибути на похорон, а прийшли, коли вона вже була похована на цвинтарі Квітки-Основ'яненка. При цій нагоді вони розповідали нам у 1933 р. про життя свого сина ще з його раннього дитинства.

чинаючи з риз і стихарів — чи чисті і чи скрізь є всі гудзики, — від св. престолу і до всіх закутків, сам керував прибиранням. Це не принижувало його сану, а навпаки — підносило, і за це люди глибоко любили його.

Про його доброту може свідчити такий випадок. У зв'язку з тим, що злодії часто обкрадали храми, після кожної вечірні перевіряли з свічками в руках всі закутки Собору, чи не заховався десь злодій. Не один раз витягали їх з-під столів, аналоїв, із шаф. Під час одного такого обшуку сестриця натрапила на злодія і підняла тривогу. Позбігалися всі, хто ще лишився у храмі, в тому числі й ми, і почали витягати злодія. Витягли. Голова його зав'язана хусткою, щоб не змерз, бо була зима. Люди почали обурюватися і хотіли побити його, та в цей час вибігає з вітаря митр. Іван і просить не бити його. Питає злодія, чи він голодний, і просить присутніх дати йому кусок хліба...

В ті голодні 1932-33 рр. кусок хліба був найкращою поживою. Щоб купити за 5 крб. маленьку хлібину, треба було вистояти в черзі день і ніч та ще мати щастя або великий хист. Бо часом приходилось простоювати в черзі по декілька днів, бути зваленим у багню і потовченим та прийти додому з пустими руками. В ті страшні часи хліб був понад все.

Другий характерний приклад. У Харкові в той час були відкриті ще такі церкви: тихонівська (2), обновленська (3) і українська (1), а біля них завжди було багато старців і калік, особливо ж їх збільшилося під час голоду нашого селянства. Голі, босі й голодні, завошивлені стояли взимку біля входу до храму надворі. Лише в українській церкві, — і то на персональну вимогу митр. Івана, — дозволено старцям стояти в притворі, не зважаючи на заборону влади. Після кожної відправи митрополит і наш батько обдаровували їх грішми, яких самі не мали, або куском хліба з треб. Він і ми були голодні, бо в ті часи умови і стан священства були нестерпні. І коли митр. Іван з амвону навчав і закликав любити ближнього, робити добро, допомагати бідному, то він перший додержувався науки Христової.

Так як сов. влада забрала від церкви всі маєтки і будинки, духовництву дозволено було жити при церкві. На мешкання митрополитові перероблено було кімнатикомори, де колись складали старі речі. Наша родина мешкала в маленькій кімнатці-курильці для хористів поблизу хорів. У ній могло поміститися одиначне ліжко, стіл і кілька стільців. До того кімната була дуже незручна — у всіх кутах виступали колони, і ми часто били собі голови. Але, як кажуть, "в тісноті, та не в обиді". В ті часи з наказу влади багато українських священників відбували примусову працю на будівництві харківського тракторного заводу. У вільні дні вони приходили до церкви і до митр. Івана. І ми приймали всіх, лягали на підлогу, як оселедці, й ділилися останнім куском хліба. В цьому допомагали й парафіяни, приносячи їм харчі і старий одяг.

Митр. Іван особливо був уважний до членів причету і діяльних парафіян та їхніх родин. Не пропустив без уваги ні одного дня народження чи іменин, організовуючи це так, щоб вся парафія брала участь у цьому врочистому святі, яке залишало ювілятові найкращі спогади.

Церква була "відділена від держави", пограбована, а до того влада накладала ще немилосердні податки. Тому увесь тягар несли парафіяни. Не дивлячись на тяжчі матеріальні обставини, храм завжди був прикрашений, було два хори. Один — художній, переважно з профе-

сійних співаків, частина оперних, яким платили досить поважну суму за кожну відправу. Цей хор співав на пісній Літургії і на всенічних. Другий хор — народний — співав на ранній Літургії і в буденні дні, ним керувала паніатка Віра Кохно. Організовував і піклувався хором сам митрополит і Парафіальна Рада. Два-три рази на рік художній хор влаштовував у церкві духовні концерти з церковних творів виключно українських композиторів; відбувалися й концерти колядок та щедрівок.

Митр. Іван любив, щоб Служби Божі відправлялися дуже урочисто не тільки в свята, а і в звичайні неділі. Собор завжди був переповнений. Причет добре підібраний персонально митрополитом. Настоятель — прот. о. Микита Кохно, вихованець Київської Духовної Семінарії, який 8-річним хлопчиком співав у Митрополічому хорі Києво-Печерської Лаври, де й виховувався. Мав прекрасний драматичний тенор і був дуже музикальний та ретельний у відправах. Протодиякон — о. Микита Яровий, славний своїм голосом і службою.*)

Перед кожною відпавою, особливо перед великими святами, митрополит скликав причет і обговорював, як найкраще і найурочистіше провести свято, і завжди мав приготований план. Коли я був піддиакон митрополита, особливо пригадую виносення хреста у Великому пості. Хрести були дуже тяжкі й великі. Причет виходив з вітаря і йшов до місця, де стояла Голгота, брали хрест і несли на середину церкви. В центрі був митрополит, а по боках причет. Головний тягар був якраз на плечах митрополита, так само як Ісус Христос ніс хрест на Голготу, на якому Його розп'яли.

На Успіння на прохання митрополита сестрицтво приготувало й одягало маленьких дівчаток у білі вишивані сукні, блюзочки з підтичкою. Відбувався обхід всередині церкви, бо влада не дозволяла обходу довкола храму. Перші йшли найменші дівчатка з живими квітами в руках, за ними старші сестри у вишиваних блюзках, а потім духовництво і вірні. На Різдво в церкві завжди був вертеп, відбувався концерт колядок і щедрівок. Навесні і влітку митр. Іван завжди кликав мене до себе в суботу і просив назбирати живих польових квітів чи квітів з акації або інших дерев та уквітчати йому жезло.

У відродженій на 1-му ВПЦСоборі УАПЦ відновлювалися старі українські звичаї і обряди, зліквідовані московською церквою. Відновлено загальну сповідь, духовництву дозволено голитися, мати коротке волосся і лише поза церквою носити світський одяг. Натомість заборонено брати гроші за треби в храмі й поза ним. За треби вірні вносили тягареві добровільну пожертву, в другорядних місцях храму стояли карнавки на пожертви. Духівництво ж одержувало місячну платню (митрополит мав 200 крб., настоятель 150, протодиякон 125). При тодішніх цінах на такий платні дуже тяжко було утримати родину, а ще до того бути "служителем культу" і позбавленим всяких прав захисту.

Але всі ці заходи виходили лише на добро церкви й духовництва в ті часи, звільняючи їх від закиду "експлуатації трудящих" і "безкурного життя". Особливо загальна сповідь усувала назавжди загрозу виявлення таємниць сповіді, як то, на жаль, бувало в московській церкві в до революційні й пореволюційні часи.

Митр. Іван звертав особливу увагу на всі ці зміни і твердо дотримувався їх. Найбільше уваги присвячувано

*) Коли закрили церкву, лише з-за прекрасного голосу його прийняли до київської Капелі бандуристів.

відправам Служб Божих, треб і призначенню священика. Все це високо поставило церкву й духівництво в очах вірних.

На Великдень 1933 р. був такий випадок. У великій святій церкві заповнювалася масами народу, деякі люди непригомоніли, тому митр. Іван запрошував чоловіків стояти у вітарі. Після відправ підходить до митрополита молодий чоловік, вибачається і представляє батька й себе та оповідає, що мусів стати посередником між батьком і матір'ю, бо між ними йснує велика ворожнеча з-за того, до якої церкви ходити: батько ходив до української, а мати до російської. Синоді набридла ця сварка, і він вирішив сам піти в обидві церкви та переконатися, хто з батьків має рацію. В першу чергу він вдячний митрополитові за честь бути під час Служби Божої у вітарі, близько коло нього й духівництва, та на власні очі переконатися, що батько мав рацію, і це дає йому підставу сказати матері, щоб віднині обоє ходили до української церкви. З того часу батьки не пропускали ні неділі, ні свят та були активні й жертвовні парафіяни.

В 1934 р. з наказу червоної Москви столицю "суверенної" УССР перенесено з Харкова до Києва і всі керуючі митрополити мусили переїхати до Києва. Довгенько митр. Іван відтягав свій переїзд, але після Великодня 1934 р. мусів виїхати з Харкова.

В день від'їзду, в неділю, відбулася остання прощальна дуже урочиста Служба Божа. В храмі й навколо була маса народу. На Літургії до великого входу поминали митр. Івана як митрополита Харківського і всієї України, а коли протодиякон вперше пом'янув його як митрополита Київського і всієї України, — всі в церкві плакали. Особливо тяжкі хвилини настали під час прощальної проповіді митр. Івана, вся церква ридала. Прощався він з кожним — дорослим, дитиною і старцем, дарував на згадку власноручно підписаний псалтир, мінею або часословець з надією, що, може, серед народу збережеться якась св. книга.

Після прощання треба було готуватися до виїзду, бо потяг відходив бл. 5 год. дня. Багато вірних зразу поїхали на Південний вокзал, а велика частина чекала біля церкви, щоб їхати разом з митрополитом. Всі трамваї були забиті парафіянами, які тримали в руках квіти, деякі подарунки, в більшості були сльози на очах. Прибувши на вокзал, ми побачили масу народу на пероні. Побачивши митрополита і причет, люди почали плакати, плакав і митр. Іван. Влада страшенно перелякалася, скоро прибула міліція...

І батько мав переїхати до Києва, але парафіяни попросили митрополита залишити його в Харкові.

Сумно стало нам і всім парафіянам без улюбленого архипастиря. Втратили ми не тільки духовного батька, а й велику моральну підтримку, яка тримала нас на душі. Бо які б не були тяжкі хвилини в житті, кожний знаходив співчуття і заспокоєння в митр. Івана, хоч сам він мав далеко більше невимовно тяжких турбот.

о. І. Павловського наш батько знав з першого року його священства в Лебедині, а потім у Лип'янці, куди батько перейшов учителювати з лебединської школи. Їхня співпраця довела до того, що на початку 1922 р. арх. Іван в Черкасах висвятив Микиту Кохна на священика.

Після обрання єп. М. Борецького на митрополита Київського в 1927 р. о. М. Кохна призначено настоятелем його катедри в Єлисаветграді (т. зв. Грецького Собору) і керуючим Єлисаветградської округи. Коли в 1930 р. у зв'язку з процесом СВУ влада відібрала цей Собор від УАПЦ і передала обновленцям, батько залишився без парафії. Від архієпископа Уманщини Всеч. Миколая Карабіневича*) батько одержав призначення настоятелем у с. Городецьке. В 1931-32 рр. на Уманщині почався голод, вся наша родина була пухла від голоду. Церкву влада в с. Городецьке закрила. Батько звернувся до свого приятеля арх. К. Малюшкевича, чи немає якогось вільного місця при Соборі Св. Софії в Києві, а рівночасно звернувся і до митр. І. Павловського в Харків.

В той час настоятель Св. Софії був арештований, і парафія шукала за священиком. Від арх. Костянтина прийшла шора відповідь, щоб батько зразу їхав до Києва. Поїхавши там місяць, батько був обраний настоятелем**) Св.-Софіївського Собору.

Родина наша, приготувавшись до виїзду в Київ, одержала листа з Харкова від митр. Івана. Він писав, що помер настоятель Воскресінського Собору о. прот. Сергій Халаяв і харківська катедральна парафія потребує священика. В листі підкреслює й радить, щоб о. М. Кохно переїхав до Харкова, бо там далеко "спокійніше" й не такі переслідування духівництва, як у Св.-Софіївському Соборі.***) А далі пише дослівно: "Ви ще людина молодда (батькові тоді було 36 з половиною років — В. К.), маєте маліх дітей, молоду дружину, а також знаєте, які обставини і що чекає Вас в Києві? Без ніякого вагання переїздіть до Харкова."

Мама негайно послала цього листа батькові в Київ. Порадившись з арх. Костянтином, який погоджувався з думками митр. Івана, батько виїхав до Харкова. І так, замість до Києва, в липні 1932 р. ми прибули до Харкова голодні, обдерті й босі. Був теплий сонячний день, батько ввійшов зустрічати нас, і ми його не пізнали — так змінився. Виглядав молодо, поправився, парафіяни купили йому новий одяг. Та головне — ми побачили на його обличчі усмішку й радість, якої ми давно не бачили. Радості й щастю не було меж, бо після того, як були пухлі від голоду, худі й знесилені, ми відчували нове світло життя.

Приїхали з вокзалу прямо до Собору, де нас зустрів митр. Іван, тепло й щиро обіймаючи всіх, запросив до свого помешкання. Увійшовши в кімнату, на великій стіні ми побачили прекрасні великі портрети Т. Г. Шевченка, І. Франка й Л. Українки.

Тимчасово, до нашого приїзду, у митр. Івана мешкав і наш батько. Будучи без нас, щоб скласти трохи грошей для нашого приїзду, нагодувати і в щось одягти нас, він купував на базарі обрізки-шкуринки з хліба і смердючу рибу і з того жив. І коли ми приїхали, то такий "обід" він приготував собі, а нам купив хліба вдоволь, зварив якогось борщу і ще щось (тепер не пригадую), одним словом приготував, що в той час було найкраще в його спроможності.

*) Арх. М. Карабіневича арештовано в Умані і вивезено до Москви, а в 1935 р. розстріляно.

**) В УАПЦ єпископ призначав священика тимчасово, а парафія, якщо він їй сподобався, через місяць обирала його настоятелем.

***) В ті часи настоятель Св.-Софіївського Собору міг витримати найдовше 6 місяців, а далі арешт і розстріл або заслання на Сибір.

Обідав з нами й митр. Іван, на його устах ми бачили радість, ширість, теплоту і батьківську любов. З яким припінченням він дивився, як ми голодні ковтали їжу, наш одяг хоч був і чистий, але весь у латках; я був у чоботях (одні для мене й брата), а брат у порваних сандалях. У розмові жартома оповідав, що наш батько своєю смердючою рибою чуть не "отруїв" його. Радів, що матиме двох малих іподияконів, і з того часу аж до його виїзду в Київ під час відправ я тримав жезло, а брат Тарас свічку.

Перед виїздом до Києва митр. Іван запросив нас до своєї кімнати, показував свої фотоальбуми, в яких була маса різних цінних і історичних фотографій з часів Відродження УАПЦ, а також з періоду нищення храмів на Україні. Особливо запам'яталися нам фото зруйнованого і зірваного Св.-Миколаївського Собору в Харкові — першої парафії й катедри УАПЦ на Слобожанщині. Показуючи фото, докладно і з певним хвилюванням оповідав історію кожної з них, звертаючи нам увагу, що коли він і інші відійдуть, — наш обов'язок пам'ятати про них. Ті слова стали для нас святими, а вже будучи дорослими, ми зрозуміли глибоке значення їх і настанову нам.

Митр. Іван Павловський — людина високої культури, відповідальний редактор органу УАПЦ "Церква й життя",

надзвичайний організатор — передбачав майбутні тяжкі часи на Україні. В останні роки він таємно висвячував у сан священника довірених і чесних членів Церкви, надіючись, що колись наша Церква відродиться знову і потребуватиме священослужителів.

В червні 1935 р. церкву св. Миколи Притиського — останню катедру митр. Івана в Києві — безбожна влада замкнула і запечатала. Митр. Іванові НКВД наказало негайно покинути Київ і заборонило жити в межах України. Він виїжджає з Києва і зупиняється в Білгороді (50 км на північ від Харкова), де в травні 1936 р. його заарештовують з конфіскацією майна і заслали на Сибір або розстріляно. Певні дані й дальша доля його залишаються невідомі.*)

Закінчуючи цей короткий і неповний спомин, ми, живі свідки останніх днів існування Мучениці-УАПЦ, звертаємось до українського громадянства у вільному світі з закликом хоч у 50-ту річницю Відродження УАПЦ на Україні не зневажати Тих, які несплямно, як вірні сини, покладали свої голови в обороні свого народу й рідної Церкви.

*) У згадуваній вище праці проф. Іван Власовський невірно подає про перебування митр. І. Павловського в Черкасах і про його арешт там.

СПОГАДИ ПРО О. П. ДОВЖЕНКА

...Приношу якось Олександрові Петровичу сценарій про повстання в Київській Русі. Прочитавши його, Довженко сказав:

— Ви, наче птах: голову під крило і летите хтозна-куди. Не знаєте того, про що пишете. Вигадуєте і плутаєте у невідомих вам хашах історії. Погляньте, скільки цікавого відбувається поруч з вами. Ось кілька випадків, що могли б стати сюжетом захоплюючого художнього твору. Під час зйомок „Аерограду“ я сходив з Федєєвим і Солнцевою все Примор'я та Усурійську тайгу. І там почув дивовижну історію... 1922 рік. Японська інтервенція. Двоє радянських працівників (Олександр Петрович назвав їх прізвища, але я, на жаль, забув) приходять у глухе рибальське селище на березі Охотського моря з якимсь завданням. Та тільки-но заходять в одну з хатин, як лунають постріли, — японці висадилися на берег. Ці двоє змушені тікати в гори. Японці зайняли узбережжя і відрізали їм вихід до населених пунктів. Зима. Сніг. Переховуючись у тайзі, голодні й знеможені, вони помічають на снігу сліди босих ніг. Цікаво, правда? Сліди приводять їх до невеликої печери. Хто там? Наказують вийти. Мовчання. Тоді наважуються увійти самі. Входять і бачать: у глибині біля вогню сидить дикун у звірячих шкурах. Вони звертаються до нього. Той лише злякано ричить у відповідь. Людина в первісному стані! І це тоді, коли вже минуло п'ять років після Жовтневої революції! А знаєте, ким він виявився? Це пощастило встановити лише через два роки, коли японців вигнали. То був колишній каторжник із Сахаліну. Двадцять

років тому сталася масова втеча в'язнів, що плавом перетнули Татарську протоку. Він був одним з небагатьох щасливців, які дісталися берега. Кілька тижнів ночами верстав шлях на південь, голій і голодний. І чим ближче були люди, тим дужче посідав його страх. Побояючись, що його спіймають, він вирішив сховатися в тайзі. Там, самотній, немов палець, поступово забував мову і повертався до первісного стану. Двадцять років повної відірваності од людей, вічний страх, беззахисність перед грізною природою... Кам'ядіозно! Як потім з'ясувалося, то був селянин із Кам'янець-Подільської губернії, засланий на каторгу за участь у селянському бунті. Все це він розповів сам, коли знову почав вивчати людську мову. Відбувався важкий, болісний процес оволодіння словом. Спершу він довго нічого не міг згадати. Але спілкування з людьми поступово повертало його пам'яті слово за словом. Це — факти. А тепер уявіть собі: один із тих, що знайшли каторжника, — його син, який прийшов до революції. І ось зустріч з батьком. Неймовірно! Зміщення епох! Соціалістична революція, світова війна, громадянська — і поруч здичалася людина... Я запропонував Чаплінові цей сюжет через одного французького кінематографіста, котрий приїздив до мене. На жаль, не зміг особисто побачитися з ним: почалася війна.

Володимир ДЕНИСЕНКО,
режисер,

заслужений діяч мистецтв УРСР

(За „Нотатником“, березень 1971 р.)

З'ІЗД НАРОДІВ У КИЄВІ

(Продовження. Дивись „Н.Д.“ ч. 254)

Другим доповідачем по цьому ж пунктові програми виступив професор Вольдемар (представник литовців). У своїй доповіді він заперечував деякі тези Ю. Гаєвського, основуючись на тому, що та доповідь була побудована на теоретичних даних, а життя все випереджує теорію. Через це саме проф. Вольдемар доводив, що та комісія в справі краєвих реформ, котру утворив тепер російський уряд, ні до чого, бо поки комісія буде збирати матеріали, то життя втече далеко вперед. Так само референт радив не зафіксувати в основних законах майбутньої федерації того, що загальною державною мовою повинна бути російська, бо тепер це цілком природно через те, що ніяка інша мова не була б тепер придатна для міжнародного порозуміння в Росії, але років через 30 життя може висунути наперед якусь іншу мову і тоді цей пункт в основному законі буде тільки заважати.

Потім виступає з доповіддю член „Поалей-Ціону“ — Борохов. Доповідач фактами доводить, що національний характер того або іншого народу та географічні умови кожного краю впливають так або інакше на розвиток різних галузей промисловости. Навіть у такій державі, як Північно-Американські Держави, де перемішано багато різних народів і де нема тих спеціальних обмежень для того чи іншого народу, які були в Росії, вони працюють переважно в одних галузях промисловости і не беруться до других. Жиди, наприклад, мають в своїх руках мало не все виробництво готової одежі в Державах і тільки кося 8 процентів працюють у хліборобстві; переважна частина гірництва знаходиться в руках італійців і мало не все виробництво спирту у німців, а набої для гармат останнім часом виробляють переважно слов'яни.

Референт зазначає, заслуги українських економістів, котрі перші почали розробляти економічне питання з погляду національного та краєвого і, посиляючись на праці цих економістів, показує, як централістичне хазяйнування російського уряду виснажувало окраїни Росії — і найбільше Україну — на користь центральних губерній, а зокрема Петербурга та Москви. Різними залізничними тарифами уряд примушував везти хліб з України в ліванський порт і призводив до занепаду такого близького і зручного українського порту, як Одеса. Централізм ставить окраїни відносно центру в такі самі відносини експлуатованого до експлуататора, в яких звичайно бувають колонії відносно метрополії.

Але таким самим шкідливим, як і централізм, доповідач вважає і крайній сепаратизм, котрий доводить до утворення зовсім відокремленої держави, бо такий сепаратизм, на думку доповідача, може довести до економічного занепаду. Закінчує доповідач закликом до всіх народів, щоб вони організувалися національно та економічно, як і Україна, і не допустили до економічної руїни своїх країв, а потім на економічному ґрунті можна буде найкраще всім об'єднатись.

25 вересня розпочалася праця з'їзду доповіддю І. Маєвського (український есер) про майбутній федеративний устрій держави.

Доповідач звернув увагу на те, що всі автори брошур

і книжок, котрі писали про автономію та федерацію, помилялися і змішували ці дві форми державного устрою. Кожний такий автор намагається проводити ту думку, що нібито автономія країв переходить у федерацію, але така думка показує або непорозуміння справи, або страх перед тим, щоб часом автора не обвинуватили в сепаратизмі. Всі ці автори випускають з поля зору той факт, що федерацію все попереджувала конфедерація, а конфедерація — цілковита державна незалежність країв — членів федерації.

Так було зі всіма теперішніми федераціями. Північно-Американська федерація виникла після того, як англійські сатрапі в Америці повстали проти Англії і стали цілком незалежними державами, нічим між собою не зв'язаними. Згодом уже під впливом боротьби з червоношкірими та інших чинників американські держави об'єдналися в конфедерацію, а потім у федерацію. Те саме показує і приклад Швейцарії та Австралії, котра шляхом човільного сепарування від Англії — яка, будучи навчена прикладом американських колоній, не дуже насакавала на Австралію і через те не довела її до цілкового відокремлення — опинилася в федеративних з нею відносинах.

Ця сама федерація англійської метрополії з колишніми колоніями показує ще й те, що федерація є дуже гнучкою формою державного устрою. При цій формі можуть об'єднуватися навіть держави відокремлені і віддалені величезними просторами. Через те цілком можливо, що такі далекі краї, як Україна та Іспанія, під впливом спільних інтересів колись об'єднаються в федерацію.

Коли простежити еволюцію існуючих на світі федерацій, то ясно виділяються в цій еволюції чотири фази: 1) державна окремішність кожного члена федерації; 2) злучення їх у конфедерацію; 3) об'єднання в федерацію і 4) розвиток значення центральних органів федерації за рахунок краєвих органів і через те саме — унітаризація держави. Найкраще це видно на прикладі Північно-Американських Держав, котрі тепер стали майже зовсім унітарною державою. Цей самий процес, тільки більш повільно, іде також у Швейцарії та в інших федераціях.

Причиною цього явища є те, що під впливом централізму виникають у державі центробіжні, сепаратистичні прагнення, тоді як федералізм викликає центротяжні прагнення, котрі доводяться до унітаризації нації чи території держави.

Головною думкою доповіді було те, що територія федерації не дає відповіді на питання, яку компетенцію повинні мати в федерації центральні органи влади і які повинні бути функції органів окремих частин федерації; через те питання це може і повинно бути вирішене виключно з погляду на інтереси окремих народів Росії; федерація ж, як незвичайно гнучка форма державного устрою, дасть можливість, згідно з інтересами народів Росії, надати центральним органам федерації який завгодно обсяг компетенції, — від найменшого до найширшого. Тільки точне виспелення інтересів усіх народів Росії та їхніх бажань дасть можливість вирішити цю справу.

Другу доповідь — „Про державу і місцеві мови“ — прочитав Борохов.

Держазна мова (російська), на думку доповідача, повинна бути заведена в усіх школах Росії, як предмет навчання, і вживатися при зносинах загальнодержавних установ з установами крайовими та з населенням усіх країв. Крайові установи можуть вести канцелярське листування з місцевим населенням однією крайовою мовою (на Україні — українською, у Басарабії — молдавською і т. ін.), але урядники повинні знати кілька крайових мов (наприклад, на Україні, крім української, також і жидівську, польську та російську) і складати з цих мов іспити, коли стають на посаду. В кінці доповідач радив не чекати визнання прав місцевих мов установчими зборами, а зараз же здійснювати ці права, а за прикладом Центральної Ради, котра видала другий універсал чотирма місцевими мовами, користуватися місцевими мовами зараз же на всьому просторі російської держави.

„Про забезпечення прав національних меншостей“ говорив п. Шац. Він доводив, що уряд повинен декретом визнати право кожної нації на утворення екстериторіальної національної спільноти, після чого нація може скликати свої національні установчі збори для виявлення свого колективного бажання щодо устрою держав. Також обстоював доповідач принципи персонально-національної автономії для таких національностей, як жиди, котрі ніде не становлять більшості. Під кінець він сказав, що заважати перемозі революції буде те, що великоруська національність, навіть в особі своєї передової демократії, не дійшла ще до національної свідомості та що у неї ще занадто панує думка: „Держава — це ми“. Коли поряд з федеративним устроєм забезпечиться кожній нації право на персонально-національну автономію, тоді Велика Російська Федерація стане авангардом всесвітньої культури.

Окрему доповідь про персонально-національну автономію виголосив Сиркін (жид-сіоніст), а після нього М. Кушнір (усф) говорив про принципи і проекти поділу Росії на держави. Він зазначив, що вороже ставлення до ідеї федерації великоруської народності може дуже загальмувати справу перетворення Росії на федеративну державу. Можна сподіватися, що великороси не захочуть відділятися на своїй території в окрему державу і утворювати свої органи влади, як сейм і таке інше, а будуть домагатися, щоб їхні крайові справи вирішувалися центральними федеральними органами влади.

Дехто з великоросів радив такі проекти поділу Росії на держави, за якими етнографічну територію України треба поділити на кілька держав. Референт згоджується з думкою, що федерація, утворена за самим національним принципом, буде являти собою дуже нерівномірний поділ на держави, бо поряд із такими величезними державами, як Сибір, Московщина та Україна, будуть такі маленькі, як Латвія, Естонія, Грузія та інші. На думку М. Кушніра, можна було б поділити Росію на великі держави так, щоб деякі з них, як Україна та Московщина, виділити за національним принципом, а інші, як Сибір, Кавказ, Туркестан тощо, — за принципом крайовим — з тим, щоб у цих державах окремі невеликі краї чи національні території, як, наприклад, на Кавказі, в Туркестані та в Сибіру, мали ще й свої особні автономії. Сибір варто було б розділити на три або чотири держави і в них міг би мати автономію на своїй землі кожний окремий сибірський народ, а також амурські та інші козаки, коли б вони хотіли того.

Доповідач припускає також можливість зформування окремої козачої держави з земель донських, кубанських

та терських козаків. З другого боку, коли прийняти проект великих держав з автономіями країв у середині їх, то тоді до держави України могла б прилучитися Кубанщина, на бажання її людности, а може і ще деякі землі, заселені українцями, але віддалені від України.

Певного виробленого проекту поділу держави доповідач не подав, обмежившись переглядом можливих комбінацій та звернувши увагу на велику трудність здійснити такий поділ, котрий міг би всіх задовольнити, особливо вважаючи на те, що майбутня російська федерація повинна бути прикладом і початком федерації цілих суходолів, як Евразія та Африка, бо в наш час виникають проекти федерацій, яких не можна задовольнити федерацією тільки російською чи навіть європейською.

Справа поділу ускладнюється ще й тим, що такі численні народи, як, наприклад, великороси, виробляючи конституцію своєї держави, напевне будуть давати більший обсяг компетенцій центральним органам управління федерації, тоді як малі народи захочуть більше компетенції залишити крайовим органам. Коли такі різні проекти конституцій подано буде на розгляд всеросійських установчих зборів, то вони просто не зможуть погодити всіх і виробити з них єдину федеральну конституцію, бо ця конституція буде суперечити тим чи іншим крайовим конституціям. Щоб погодити ці суперечності між прагненнями різних народів, треба після створення на цьому в'їзді Спільни народів-федералістів, завести також постійну Раду Народів, представників різних країв та національностей. Ця Рада повинна негайно взятися за вироблення проектів конституцій крайових та загально-федеральної, котрі ще до всеросійських установчих зборів повинні бути подані на розгляд та затвердження національних установ кожного народу.

Останній коротенький реферат прочитав п. Р. Лашенко про відношення окремих держав до національних органів федерації у зв'язку з ідеєю конфедерації.

27 вересня відбулися останні доповіді. Представник литовців проф. Вольдемар говорив про „Мировий конгрес і недержавні народи“.

Доповідач попередив, що те, про що він буде говорити, може здаватися з'їздові занадто реакційним. Він почав з того, що на майбутньому мировому конгресі, як це було завжди, не буде представників народів, а лише представники держав — дипломати. Отже, перед народами постає питання, як узяти участь в мировому конгресі. Представництво на конгресі підпирається військовою силою. Народи цієї сили не мають, а мають її держави. Тому представники національностей можуть потрапити на мировий конгрес тільки як представники держав. Держава може послати на конгрес таке представництво, в складі якого будуть представники різних націй. Але голос на конгресі буде мати тільки офіційний представник держави, котрий повинен бути свідомим в національних справах. Для того, щоб краще можна було боронити і забезпечувати права народів, треба при міністерстві закордонних справ утворити особливу комісію в національних справах. Про це повинні подбати самі народи і їм треба домагатися від уряду, щоб така комісія була утворена і щоб членами її були також і представники народів. З допомогою цієї комісії можна буде вияснити спірні питання в національних справах і боронити права народів в міжнародних стосунках.

Шехтман доповідав про участь жидівства в міжнародному мировому конгресі. Він доводив, що жидівському

народові має бути забезпечена міжнародним конгресом національно-територіальна автономія в Палестині, і закликав з'їзд винести постанову, яка підперла б ці автономістичні домагання жидів.

28 вересня, як і щодня, з'їзд почався складанням привітів, після чого приступили до голосування над постановами про федеративний устрій російської республіки, про участь недержавних народів в мировій конференції, про організацію Ради Народів і іншими загальними постановами, які прийнято одностайно. Прийнято окремі постанови, запропоновані окремими національними секціями з'їзду. Лише жидівська секція не подала своєї постанови, бо її члени не могли погодитися щодо питання Палестини.

Прийнято такі постанови:

Про федеративний устрій російської держави.

З'їзд народів, скликаний у Києві Центральною Українською Радою, обмірковуючи на засіданнях своїх з 8 по 15 ст. ст. вересня справу майбутнього устрою російської держави, спинився після спеціальних доповідей та обговорення на наступних тезах:

1) Головною хвилюючою державного устрою Росії — як при старому ладі, так і після революції — є надмірне зосереджування законодавчої та виконавчої влади;

2) Угрунтована на цьому принципі державна машина не може справно йти і гальмує розвиток держави;

3) Не дивлячись на велику господарську різноманітність країв і народів Росії, зосередження влади затримує розвиток господарської самодіяльності людності, спричинюється до визискування окраїн неробучими класами центру, а тим самим і до господарського занепаду цього осередку;

4) Упорядкування цілої низки економічних справ життя трудового населення — як земельна та переселенська справи, громадська допомога і таке інше — потребують плучкого і різноманітного національно-адміністративного апарату, пристосованого до місцевих та побутових особливостей людності;

5) Коли небувала по своєму напруженню в світі війна поставила перед державною машиною особливі вимоги щодо швидкості та продуктивності її роботи, то вона показала цілковиту свою нездатність, не можуть задовольнити найпотрібніші життєві потреби і досить часто

пригнічуючи громадську працю, яка могла б задовольнити ці потреби;

6) Теперішній безлад як на фронті, так і в тилу в усіх ділячках державного життя має своїм джерелом централістичний лад;

7) Для рятунку держави від тієї руїни, яка на неї чигає, конче треба зараз же перебудувати державу на зовсім нових підвалинах, які не лишали б ніякої можливості для централізації;

8) Треба мати на увазі, що історія виробила два типи державного устрою для величезних держав, країв яких всі коло купи, а саме — або централістичний (унітарний), або федеративний;

9) Головне домагання сучасної демократії — широка участь громадян у державному житті та запорука порядку цим життям законодавчим, а не адміністративним способом (наприклад — обрахунки видатків) — можливе тільки при федеральному устрої держави;

10) Республіканський лад може міцно стояти тільки в федеративній державі, бо в зосереджених державах легко можна робити зміни державного ладу через захоплення осередкових установ;

11) Осередкова влада може мати довір'я всіх верств людності, а значить і мати силу тільки при федеративному устрої;

12) Через те, що Росія складається з багатьох народів, які мають більшу чи меншу самосвідомість, різноманітну національну культуру, історичне минуле і в економічному відношенні вони складають окремі своєрідні кола, то єдино природною формою федерації є така, котра оснований на національній підставі;

13) Великі краї, заселені одною національністю, можуть, при бажанні, або поділитися на кілька федеративних одиниць, або лишатися одним федеративним цілим, дати автономію окремим частинам краю;

14) Ті національності, котрі — як, наприклад, жидівська — розпорошені по всій державі і ніде не мають свого краю, користуються правом мати екстериторіально-персональну автономію;

Вважаючи на згадані міркування, З'їзд Народів, скликаний Центральною Радою, визнає, що Росія повинна бути федеративною демократичною республікою."

(Продовження в наступному числі)

НАЙНОВІШІ ВИДАННЯ

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОВІДКИ З АНОТАЦІЯМИ

(Продовження)

Е К О Н О М І К А

Розміщення продуктивних сил Української РСР. Республіканський міжвідомчий збірник. Випуск 9. Київ, „Наукова думка“, 1970. 159 стор. Академія наук УРСР. Рада по вивченню продуктивних сил Української РСР. Відповідальний ред. В. Н. Кальченко. Тираж 500.

Збірник появляється періодично. Тут розглядаються питання розвитку і розміщення окремих галузей промисловості та сільського господарства в мету ефективного і раціонального використання сировинних ресурсів та експлуатації. У збірнику статті поділені за розділами: Розміщення галузей народного господарства; Населення і трудові ресурси УРСР; Розвиток продуктивних сил

економічних районів: Південно-Західний, Донецько-Придніпровський, Південний.

Рознатовський І(ван) М(итрофанович). **Управління промисловості Української РСР.** Київ, „Наукова думка“, 1970. 219 стор. Академія наук УРСР. Ін-т держави і права. Тираж 1000.

У монографії показано перебудову управління промисловістю на основі рішень вересневого (1965) Пленуму ЦК КПРС, аналізується діюча галузева система управління промисловістю, дається правова характеристика організації і діяльності державних органів загальної, функціональної і галузевої управління. На основі нового законодавства і практики його застосування дано

аналізу правового становища промислових підприємств.

Градов Г(еоргій) Л(ео́нті)ович). Південний економічний район СРСР. Основні проблеми спеціалізації і комплексного розвитку народного господарства. Київ, „Наукова думка“, 1970. 211 стор. Академія наук УРСР. Рада по вивченню продуктивних сил УРСР. Тираж 650.

До Південного економічного району СРСР входять: Кримська, Миколаївська, Одеська, Херсонська області — себто південь України. З дефініції виходить, що це не є Південна Україна, бо все це лиш близько пов'язане з територією, що зветься Україною. У територіальному поділі СРСР це виступає як район машинобудування, насамперед суднобудування й судноремонту. Приморське положення району визначило його значну роль в експортно-імпортних операціях СРСР.

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

Драч Іван. Іду до тебе. Кіноповісті. Київ, Радянський письменник, 1970. 184 стор. Тираж 15000.

Перша кіноповість — „Кривниця для спраглих“ — це історія невмирущості народного духу. Дід Лев стоїть біля глибинних джерел, ніколи і нікому не замулити їх. Найтяжчі випробування ставить доля перед сивим патріархом роду. Та навіть трагічна смерть наймолодшого і найулюбленішого із синів не може збавити життєдайної Левкової сили.

„Іду до тебе“ — документальна повість про Лесю Українку, створена за віршами і листами, поемами й оповіданнями письменниці, за спогадами про неї та про її сучасників.

Мельник М(арко) Н(икифорович). Естафета подвигу. Київ, „Молодь“. 1970. 224 стор. Тираж 30000.

Це розповідь про подвиг. Ми живемо в час такого велетенського поступу, що люди звикли до подвигів і сприймають їх як щось повсякденне. Ми знаємо про подвиги з історії, читаємо про них у газетах, слухаємо в радіо, бачимо в телебаченні. У цій книжці нема ні гуркоту гармат, ні запаху порохового диму, ані полум'я пожеж... І все-таки це книжка про подвиг. Тільки герої її — не воїни, не розвідники, не космонавти. Автор лікар — і йому хотілося розповісти про цих людей, які присвятили своє життя боротьбі за здоров'я людей. У літопис тої завзятої боротьби багато сторінок вписали і вчені і медики України. Вони і є головними героями цієї книги. В їхньому житті, в їхніх діяннях ми знаходимо найвищі прояви самовідання і героїзму, що можуть бути взірцем і для всіх інших людей.

Первомайський Леонід. Оповідання не для розваги. Київ, „Радянський письменник“, 1970. 192 стор. Тираж 30000. Графіка І. М. Гаврилюка.

Ще глибокі спостереження в життя, може й буденного, але описані так поетично і з глибоким розумінням складності всього життя, вервечки подій, що їх не всі і не завжди ми можемо контролювати.

Грінченко Борис. Твори. Київ, „Молодь“, 1970. 355 стор. Серія: Шкільна бібліотека. Тираж 50000.

Про Грінченка довго мовчали. 1965 р. появилася збірка поезій у видавництві „Радянський письменник“ у серії Бібліотека поета, із вступним словом І. І. Пільгука: 1969 рр. у видавництві „Веселка“ появилася книжечка „Дзвоник“ — Вибрані твори, із вступним словом Надії Коваленко. В книжці вміщено і вірші і оповідання. Надія Коваленко написала вступну статтю „До світла і праці“ у виданні,

про яке пишемо. В книзі вміщено: „Серед темної ночі“ і „Під тихими вербами“.

Мирний Панас. (П. Я. Рудченко). Зібрання творів у семи томах. Київ, „Наукова думка“, 1968 — 1970. Вступна стаття М. Є. Сиваченка „Панас Мирний і доля його літературної спадщини“. Тираж 32000.

Твори почали появлятися з 1968 р., по сьогоднішній день до нас дійшло 6 томів. В 1-му томі — **Повісті та оповідання**, це перші твори письменника, які появились були в журналі „Правда“ у Львові, без підпису. Далі цикл, у який входить сім оповідань „Як ведеться, так живеться“. З цього циклу оповідання „День на паствінику“ і „Батьки“ були друковані за життя письменника в альманасі „Рада“, оповідання „Дома“ та „У школі“ 1928 року, решта тільки 1951 року. 2-ий том „Хіба режуть воли, як ясла повні?“, 3-ій — „Повія“, 4-й — Незавершена проза — це фрагменти великих прозових творів, які письменник хотів написати. В архіві письменника зберігаються пляни твору, вже написані деякі частини, начерки різних розділів; в 5-му томі продовжується друк незавершеної прози; в 6-му — драматичні твори. Тут уміщено друковані твори: „Лимерівна“, „Передумав“, „Згуба“, „Спокуса“. Твори, що не були опубліковані за життя письменника, і драматичні переклади „Король Лір“, „Царівна Полуничка“.

Квітка-Основ'яненко Гр. Твори у восьми томах. Київ, „Дніпро“, 1968—1970. Вступна стаття „Перший клясик української художньої прози“. С. Д. Зубков. Тираж 11300, а другий і останні томи видано тиражем 13800.

1-ий і 2-ий томи — драматичні твори; 3-ій том оповідання та повісті; 4-ий продовження оповідань та повістей; 5-ий оповідання та повість „Пан Халаявський“; до 6-го тому ввійшов роман „Походження Петра Степанова, сина Столбикова“ написаний російською мовою; 7-ий том — тут знаходимо історичні твори письменника: Голлатий, О слободських полках, Історія театру в Харькове, Предання о Гаркуше, Основание Харькова. Старинное предание; 1821 год в провинции, Татарские набеги. Выдержка из памяти; до 8-го т. ввійшли ранні твори письменника та його листування.

Тютюнник Григорій. Твори в двох томах. Київ, „Дніпро“, 1970. Вступна стаття Костя Волинського. Тираж 50000.

До першого тому увійшов роман „Вир“; до другого увійшли поезії, оповідання, роман „Буг шумить“, повість „Хмарка сонця не заступить...“.

Сосюра Володимир. Твори в десяти томах. Київ, „Дніпро“, 1970. Вступна стаття Є. П. Кирилюка. — „Лірик революції“. Тираж 8000.

До нас дійшов дотепер тільки перший том. До нього увійшли поезії із збірок „Поезії“ 1921, „Червона зима“ 1922, „Осінні зорі“ 1924, „Місто“ 1924, „Сніги“ 1925, „Сьогодні“ 1925, „Золоті шумки“ 1927, „Юнь“ 1927, „Коли зацвітуть акації“ 1928, „Де шахти на горі“ 1928, „Червоні троянди“ 1932; також поезії, які не увійшли ні до яких збірок і дещо з ранніх поезій.

Куліш Пантелеймон. Поезії. Київ, „Радянський письменник“, 1970. 394 стор. Серія: Бібліотека поета. Вступна стаття І. І. Пільгука „Поетична творчість Пантелеймона Куліша“. Тираж 20000.

До книги увійшли поезії із збірок: „Досвітки“, „Хуторня поезія“, „Дзвін“ і переклади та переспіви. Також поетичні твори, які не увійшли до збірок: „Дума про Саву Кононенка“, „Варфоломеець Шевченкові на його

Це збірка народної творчості, бо коломийки складали різні люди, малі пастушки — на пасовиськах, — підлітки на вулиці, парубки, дівчата — на вечерниціях, на забавах, весіллях; ще інші при роботах, чи над колиською дітей або онуків. Але ці поети часто не вміли ні читати, ні писати.

Тут зібрана тільки частина тих коломийок, які співали на підгір'ї в Галичині, Надвірнянського повіту, тепер Івано-Франківська область. Укладач збірки старається подати ці коломийки місцевим діалектом. Подаємо кілька зразків весільних коломийок:

Ой що тото за весілля, що то лише два дні,
Коби тиждень, дві неділі, тоби було ладні.
Я не піду на весілля, на весіллю пльоткі,
Там староста в чужих штанах, сваха без сорочки.
Моя мила чорнобрива лиш троха пухлята,
Очиньита як тарелі, язик як лопата.
Ой староста упав з моста штани сі роздерли,
А свахи сі так сміяли, замало не вмерли.
Кухарка сі замастила, а староста впивсі,
Ой нащо ти, господарю, на таких спустивсі.
Ой я маю цукерочок завитий в папери,
А мій милий чорнобривий їди на ровери.
Ой я маю три миленькі — то слава велика,
Один льокай, другий фірман, а третій музика.
Я з льокаєм каву віпю, з фірманом поїду,
А музика як грає, я гуляти піду.

ТЕАТР І МИСТЕЦТВО

Шляхи і проблеми розвитку українського радянського театру. Київ, "Мистецтво". 1970. 344 стор. Тираж 1000.

Це колективна праця. Нариси, вміщені в цій монографії, це дослідження розвитку українського театру за останні 50 років. На відміну від двотомника нарисів „Українського драматичного театру“, монографія пробує розглянути шляхи і проблеми українського радянського театру не тільки в історичному, але і теоретичному аспектах.

Станішевський Ю(рій) О(лександрович). Український радянський музичний театр. (1917—1967). Нариси історії. Київ, „Наукова думка“, 1970. 291 стор. Тираж 3200.

Дослідження розвитку українського музичного театру (опери, балету та музичної комедії). Автор використовує архівні та друковані матеріали, спогади акторів, режисерів. Особливо докладніше тут розповідається про розвиток українських оперних театрів.

Українське мистецтвознавство. Республіканський міжвідомчий збірник. Випуск 4. Київ, „Наукова думка“, 1970. 183 стор. Академія наук УРСР. Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнеграфії ім. М. Т. Рильського.

У цьому випускові цікаво прочитати: про особливості розвитку сучасного українського декоративно-ужиткового мистецтва; питання підготовки художників книги; питання узагальненого образу в українській радянській станковій скульптурі 20-х — початку 30-х років; Вища художня школа в Одесі; С. І. Васильківський — кольорист. З публікацій Г. Н. Логвина „Михайлівська церква „Гоші“, „Матеріали до словника мистецтвознавців УРСР“, „Бібліографія українського образотворчого мистецтва“ (радянські видання 1917—1968 рр.).

Федір Минайло. Альбом. Київ, „Мистецтво“, 1970. 31 стор. репродукцій і 16 стор. тексту. Серія: Художники Радянської України. Автор статті В. П. Павлов. Тираж 2000.

Федір Минайло нар. 1910 року в с. Іванівці, що поблизу Мукачеве. Вищу художню школу закінчив у Празі. Минайло є одним із засновників закарпатської школи українського радянського малярства.

ІСТОРІЯ

Ганіна О(ксана) Д(авидівна). Античні бронзи з Піщаного. Сервіз античного бронзового посуду, знайденого в торфовищі на річці Супій поблизу с. Піщаного Черкаської області. Київ, „Мистецтво“, 1970. 98 стор. Тираж 1000.

У 1960-61 роках робітники Гельмязівського торфопідприємства знайшли за два кілометри від с. Піщаного, у долині лівої притоки Дніпра — річки Супій — 15 античних позолочених бронзових ваз, рештки кістяка людини та залишки дубового човна. За скитських часів річка була судноплавною. Робітники торфопідприємства знайшли понад 15 бронзових лутерій. Цей комплекс античних бронзових ваз розширює наші уявлення про грецький імпорт до Скітії. Піщанська знахідка — це перший і покищо єдиний випадок виявлення античних художніх виробів, при чому не в складі поховального інвентаря, і не на поселенні, закопаним як скарб, а в долині річки, поруч з човном та рештками людського кістяка.

Дружина Е(лена) И(оасафовна). Южная Украина 1800—1825 гг. Москва, "Наука". 1970. 383 стор. Академия наук СССР. Ин-т истории СССР. Тираж 1600.

Це продовження двох попередніх праць тієї ж авторки: „Кючук-Кайнарджийский мир 1774 г.“, Москва, 1955, і „Северное Причерноморье“, Москва, 1959. В основному розглядається проблема заселення південного степу, організацію керуванням країною, господарством, розвитком торгівлі. Автор на підставі архівних документів різних міст, а також вже видрукованих праць розглядає різні проблеми дуже мало опрацьованої частини України, а саме Південної України. Тут пригадуємо праці про заселення Південної України 1734—1775 рр. Н. Полонської-Василенко.

Подала Дарія СІЯК

ПАМ'ЯТКА ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

При прокладанні траншеї на одній з вулиць Канева будівельники виявили обуглені шматки дерева, глиняні черепки, кістки.

Про знахідку повідомили працівників Канівського державного заповідника. Вони разом з ученими Інституту археології розкопали тут поселення, в якому було близько десяти землянок і напівземлянок. Ретельне дослідження однієї з них показало, що підлога викладена випаленою цеглою. Поруч із землянкою знайдено кістки тварин і уламки посуду. Серед знахідок — невелика статуетка з глини.

Вчені вважають, що поселення належить до трипільської культури, яка виникла на берегах Дніпра 5 тисяч років тому.

ЮВІЛЯТ У ПОКЛОНІ ТАРАСОВІ

Минув березень місяць 1971 року, минули Шевченківські дні: 9 березня день народження Поета, а 10 березня — день української жалоби по його смерті. Всюди, де живе українська душа, згадують Т. Шевченка, свого Пророка, Визволителя і Страдника. В родині батько оповідає про нього своїм дітям, учитель у школі навчає учнів полум'яних Тарасових віршів, священник у церкві молиться за спокій його душі, артист у мистецьких формах відтворює образ немирущого генія, учений з'ясовує роль і значення Шевченка в минулому, сучасному і майбутньому України. І так із року в рік, із роду в рід спонтанно творить 50-мільйоновий український нарід культ шани свого Поета, бо він не вмер! Поет живе в серцях свого народу!

У Нью-Йорку Оперовий Ансамбль, що цього року увінчав свій 10-річний ювілей постановою опери „Катерина“, муз. М. Аркаса, за одноіменною поемою Т. Шевченка (перша вистава — в неділю, 21 березня, а друга — 4 квітня). Обидві ці вистави пройшли з великим мистецьким успіхом. Учасники вистави виправдали назву ансамблю своїм добром акторів, обсадю ролей, стрійним, злитим у єдине ціле звучання голосів артистів і невеличкої оркестри. З повним правом можемо заявити, що ансамбль у сценічних формах зумів відбити поетичні образи Т. Шевченка, сполучені з музичними образами М. Аркаса. Чотири джерела мистецтва: поезія, музика, спів і драматична дія торжествували на цих виставах. Особливо і дуже вразлива була друга дія — як виганяють дочку-покритку рідний батько та мати, які, дотримуючись закону дівочої честі, видесли суворий присуд дочці. І хоч сучасний глядач інакше вже ставиться до патріархальних основ родинного життя, хоч могла виникнути небезпека розриву драматичної гри з глядачем і викликати небажану реакцію з боку останнього, — мати (Ганна Шерей) і Катерина (Марта Кокольська-Мусійчук) видобули в собі потаємні артистичні сили і примусили глядача увійти у транс трагічних переживань дійових осіб. Хай відважиться хтось із присутніх на виставі глядачів заявити, що він стримав свої почуття і не втирав крадькома сльози свої. Таких не було, бо то були невільні, чисті сльози, сльози розчулення над долею невідної збездещеної і беззахисної дівчини. У цьому й полягає тайна справжнього мистецтва, дійсного артизму артисток М. Кокольської і Г. Шерей.

У чому ж полягає таємниця цього артизму?

Щоб „чарувати“ глядача, не досить мати прекрасний голос, досконалу дикцію, бездоганне фразування, досконалу експресивність (цими якостями наші артистки обдаровані), але без таланту перевтілення ці якості лишаться не виявленими, мертвими. Цей дар перевтілення однаковою мірою виявили і Г. Шерей і М. Кокольська-Мусійчук і надовго оселили ці образи в наших серцях і уявах.

Складну роль батька виконував оперовий співак Л. Рейнарович, дякуючи гарячому ентузіазмові якого організовано цей ансамбль і цю антрепризу. Ця роль відповідає амплу нашого артиста, але, порядком приязної рекомендації, ми побажали б, щоб маестро Л. Рейнарович більше виявив щирого уболівання за втраченою надією, загубленим раєм — доживати віку при дочці і втішатися внуками. Батько не тільки невблаганий охоронець старого закону, у нього чуле серце до своєї дитини, у душі своїй він простив уже дочці її переступ закону: „Нехай тебе Бог прощає та добрії люди; молись Богу та йди собі, мені легше буде“, — це аріозо треба виконувати з більшою теплотою і ліричністю.

Бездоганий у виконанні ролі Андрія був артист І. Гош. Його приємного тембру ліричний тенор, уміле, розмірене виконання музичної фрази і сценічне виконання ролі із щирістю і задушевністю були приємні і привабливі. Трохи дисонувало слово „бенкети“ в першій арії Андрія. Його треба замінити словом „забава“ або „вечерниці“. Бо де й коли сільська челядь справляла „бенкети“?

Прекрасно впорався із своєю ролю москаля Івана артист Йосип Головацький. Свіжий, обертонистий його бас-баритон звучав владно і долітав до найвіддаленіших закутків неакустичної залі Фешен інституту. Постава і вміння тримати себе на сцені сприяли успіхові виконання цієї ролі.

Зі скромними засобами хору, танцюристів і оркестри керівники їх дуже добре вив'язались, особливо в несприятливих умовах довелося диригувати хором і оркестрою проф. Берникові, що виявив свої музичні здібності, досвід і вправність.

Останнє звернення до наших українських організацій і взагалі до людей доброї волі — задуматися над долею наших артистичних сил, щоб не було жалю по втраті.

В. ПРОКОПОВИЧ

РІК ГЕНІЯЛЬНОЇ ДОЧКИ ПРОМЕТЕЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Всюди, де живуть українці, урочисто відзначається 100-річчя з дня народження геніальної поетеси. Нижче подаємо інформації про ці події.

За ухвалою ЮНЕСКО 100-річчя з дня народження великої Лесі Українки відзначає весь культурний світ. 25 лютого цього року відбувся великий урочистий вечір у столиці України Києві. На ювілейному вечорі були представники від ЮНЕСКО, Білоруси, Вірменії, Естонії, Туркменії, Кабардино-Балкарії, Казахстану, Литви, Молдавії, Узбекистану, Росії, Чехо-Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії і Польщі.

Група письменників з різних республік та іноземні гості відвідали Байковий цвинтар та поклали живі квіти на могилу великої поетеси.

Палку промову виголосила письменниця Вірменії Сільва Капутік'ян. Вона підкреслила: „Світова поезія багата на такі чудові імена, як Сафо, Марселіна Вельмор, Елізабет Бравнінг, Ада Негрі, Марина Цветаєва, Габрієла Містрал та ін. Кожна з них принесла в поезію трепет свого серця, радощі і горе любови, материнства, соціальні мотиви.

Поруч із усім цим Леся Українка принесла в літературу всю націю в цілому, принесла її душу, думи, долю. Принесла те, що письменника й художника робить великим, робить цвітом, знаменом, гербом, що являє власну країну на духовній карті світу“.

● В околиці Гадяча в урочище Зелений Гай часто приїздила Л. Українка. Тут вона написала поеми „Роберт Брюс, король шотландський“, „У Катакомбах“, вірші „На руїнах“, „Забута тінь“, „Порвалася нескінчена розмова“ та ін. Тут відкрито меморіальну стелу. На чорному граніті портрет поетеси і її слова: „Ні, я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає...“

Під ним підпис: „На цьому місці стояв будинок, у якому в 1893–1906 роках проживала Леся Українка“.

● Багато вже видано поштових листівок з образом Лесі Українки. З давніших є листівка — репродуковане фото Лесі Українки та Ольги Кобилянської (1901 р.).

Листівка випущена в Коломиї 1903 р. Друга листівка видана в Києві 1912 року. В рік смерті поетеси у Львові була видана листівка з репродукцією фотопортрета Л. Українки середини 80-их років. Останнє фото Лесі Українки зроблене в Києві 1913 року, відтворене на листівці у Відні в 1917 році. У 1920 році в Києві

ДВУ видало листівку, з фотопортрета Л. Українки 1900 року. Наприкінці 20-х років у Полтаві видано листівку, на якій репродуковано фото—гурток українських письменників на відкритті пам'ятника І. П. Котляревському в Полтаві в 1903 році. Л. Українка зображена тут поряд зі своєю матір'ю Оленою Пчілкою. В 1930 році ДВУ видало листівку поетеси в юнацькому віці. Крім того, видано листівку поетеси в 1941, 1965 та в 1966 році.

● Щоб відзначити любов Л. Українки до народних пісень і дум кобзар Олекса Коваль виготовив спеціальну кобзу, що складається з 660 деталей. На деці її портрет Лесі Українки, праворуч — вірш поетеси, присвячений Т. Шевченкові, факсиміле поетеси та лаврова гілочка. Ювілейну кобзу О. Коваль передав у дарунок Київському музеєві Л. Українки.

● У селі Колодяжному в зеленій садибі зберегається будинок, де жили колись Косачі. У будинку тепер музей Л. Українки. А за кілька кілометрів від села Скулин зелене урочище „Лісова пісня“. Тут збережено криницю, яку часто відвідувала поетеса. Тепер біля криниці — двоповерховий будинок, у якому розмістився невеличкий музей.

● По всіх великих містах Америки урочисто відзначено 100-річчя з дня народження великої поетеси. Зокрема у Детройті всі молодечі організації урочисто відзначили цю дату 28-го лютого ц. р. в модерній новозбудованій аудиторії УПЦеркви. Участь брали: школа українознавства і релігії при катедрі св. Покрови, школа українознавства „Рідна школа“ (схід і захід), Український музичний інститут, Пласт, СУМ, Українська православна ліга молоді, Студентський клуб при Вейн університеті, ТУСМ, Український клуб при Детройтському університеті та українське спортове товариство „Черник“. У цьому святі взяло участь понад 1000 осіб.

Програма академії була різноманітна і цікава. Доловідь про Лесю Українку прочитала студентка університету О. Ласка. Силами учнів школи українознавства (схід) поставлено драму Л. Українки „Чудо Орфея“ (кер. К. Кривуцька), ансамбль Ліги православної молоді (диригент Петро Китастих) виконав кілька пісень на слова Л. Українки. Школа українознавства (захід) під керівництвом Т. Назаренка виконала уривок з „Лісової пісні“. Окремий квартет юних бандуристів (кер. М. Лісківський)

Україна в найдавніші часи

ВІД РЕДАКЦІЇ

Розвиток археології набагато доповнив історичну науку про землі України та її населення. Здобутки української археології підсумував д-р Я. Пастернак у капітальній праці „Археологія України“. Щоб спопуляризувати історичні знання про терен України від найдавніших часів, подаємо в „Нових Днях“ кілька стислих нарисів за Пастернаком, сподіваючись, що вони зацікавлять наших читачів.

ДО ПОЯВИ ЛЮДИНИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Сучасна історична наука розкриває складний розвиток людства, його матеріальний і духовний розвиток не від появи писаних пам'яток — дослідники сягають у найдавніші часи. Це стосується також і української історичної науки.

Найдавнішою писаною пам'яткою про людське життя на українських землях є згадки в працях Геродота, зачинателя історичної науки, грецького письменника, діяльність якого відноситься до 5-го сторіччя до Христа. Інші науки сягають на багато тисяч років у давнину — археологія, етнографія, антропологія, лінгвістика.

Археологія встановлює початки людського життя на землях України десь від 500—600 тисяч років до Христа. Схема історії появи людини має приблизно таку періодизацію:

1. Археозойська ера — час зародження органічного життя, від примітивних організмів почавши.

2. Палеозойська ера — час появи перших складних організмів: молюсків, риб, плазунів, розвиток перших рослин, що завершується велетнями-папоротями.

3. Мезозойська ера — час іхтіозаврів, перших птахів і ссавців, поява перших листяних дерев і квітів.

4. Кейнозойська ера — новітня ера, що триває

виконав дві пісні на слова Л. Українки. Ансамбль дівочої капелі бандуристок СУМА (дир. Петро Потапенко) з великим надхненням проспівав чотири пісні. Винятковий успіх мав дівочий хор вищої школи в супроводі камерної оркестри під керуванням диригента професора Б. Сарамагі.

Такі великі успіхи академії пояснюються, очевидно, тим, що молодь розуміє, яку велику силу має Леся Українка для українського народу.

АЗ.

донині. В її першій стадії, в третинний період розвиваються усі роди сучасного тваринного й рослинного світу. В другій стадії цієї ери, в четвертинний період, формується увесь тваринний і рослинний світ на землях України, тоді з'являється тут і людина.

Четвертинний період ділиться на кілька зледенінь, що покривали українські землі.

Після першого зледеніння на Україні панував лісостеп, з перевагою степу на півдні.

Наука не має певних даних про час появи людини на Землі. Загально припускають, що людина появилась в четвертинному періоді. Однак не так давно швейцарський археолог Й. Гірзелер знайшов у копальні вугілля в Бочинелльо (Італія, 1958 р.), недалеко Риму, кістяк людиноподібної істоти до двох метрів висоти. Якщо це предок людини, то людський рід на землі, за припущенням учених, існує близько 10 мільйонів років і не має нічого спільного з родом мавп, бо їх тоді ще не було на світі.

Людська історія починається в Європі з палеоліту, звідси починається вона і в Україні: від перших знарядь людських, що збереглися. Безперечно, людина на тисячі років старша за знаряддя, залишені нею. Це вже виготовлювані знаряддя — з часу появи свідомості в людини, бо ж зформована в неї свідомість і привела до творення знарядь. Однак людина як істота живе вже задовго раніше до цього часу, бо формування свідомості дуже довгий і тривалий процес.

Людські стоянки початку палеоліту в Україні виявлені такі — Гонці, на Полтавщині, а печерна стоянка — в Криму, Вовчий грот, Студениця, над Дніпром, Чистопади біля Бродів і Кирилівська стоянка в Києві. Тепер нараховується 236 стоянок старого та пізнішого палеоліту на землі України.

Шегельська доба в Україні характеризується теплим підсонням. У цю добу людина тут живе отарним уже життям — це рухливі гурти збирачів готового їства в природі — овочів, коріння, молюсків у воді, а також мисливців на мамута та інших отарних тварин. Полювання цього часу відбувається способом загання великих тварин у природні пастки — на кручі, ями, болота, сніги. На цей час людина ще не знає сталого житла, осілого, а її знаряддя найпростіше — з дерева кий та з каменя, лупане й не оброблене. Типовим для того часу був не-

отесаний кам'яний клин, що мав універсальне призначення в руці тогочасної людини. З цим знаряддям та таким способом життя й полювання — тобто господарення тогочасного — пов'язані перші кроки розумового розвитку людини, який починається слідом за відокремленням її від тваринного світу. Коли людина вхопилась за камінь, щоб допомогти собі, вона переступила поріг, за яким починався для неї людський світ і кінчався тваринний. Але коли вона той камінь розколює, лупає, щоб мати знаряддя праці — вона стає думуючою істотою — справді людиною.

Про фізичний вигляд цієї людини мало що відомо. Уявлення про неї дає знайдена біля Гайдельбергу щелепа, за якою й реконструйовано так звану гайдельберзьку людину. Ця людина й була вже отим отарним мисливцем шельської доби. Знайдена щелепа має вигляд масивний, з міцними зубами, без випнутого наперед підборіддя. Останнім часом виявлено стоянки цієї людини й на Україні, в 1946 році археолог Борисковський відкрив таку стоянку на Дністрі біля села Великі Луки — недалеко від Кам'янця-Подільського.

Ашельська доба в Україні (470—430 тисяч років до Христа) припадає на початок другого, дніпровського зледеніння. Похолодіння призводить людину до гуртування, до шукання захисту в печерах та під скелями, вона стає більше осілою, а житло її постійнішим. Осередком гуртування стає вогонь у житлі — багаття. Це були таборища мисливців на великих тварин — мамута, волохатого носорога, печерного ведмеда.

Тут зароджується гуртове спілкування людини в праці, в побуті, мова починає бути артикульована, членоподільна, засновуються початки три-ригуалу та людської свідомості, якою є зародкові вірування й уявлення. А знаряддя тепер стають оброблювані.

На Україні стоянки ашельських ловців мамута виявлені в небагатьох місцях Подніпров'я та Подністров'я. Найстарші з них знайдені у великому коліні Дніпра, на березі річки Цибульник. Пізнішого типу стоянку цієї доби виявлено також на лівому березі Дніпра біля села Василівки, південніше Дніпропетровська. Молодші стоянки виявлені в Криму, над Дніпром, над Сулою.

На цей час людина не лише вміла вживати вогонь, але вміла й господарити ним: огріватися, готувати їжу, очевидно — й боронитися огнем.

Розподіл знайдених знарядь (кам'яних) по терену вказує, що тогочасна людина на українській землі просувалася з Придніпров'я вгору — на Поділля, а потім і Волинь.

Мустьєрська доба припадає на початки вюрмського зледеніння. Тодішня людина продовжує жити таборищами мисливців на отарного великого звіря: мамут, північний олень, печерний ведмідь, вівцебики, бізон. А знаряддя лишається також тим самим, стає відома ремінна праця. Однак в цю добу користування знаряддям удосконалюється, помітним стає розподіл праці — сильніший чоловік орудує кам'яним „ножем“, а жінка орудує універсальнішою кам'яною скребачкою. Тепер людина стає повним володарем над вогнем — вона навчилася добувати його тертям. Навчилася вона також виготовляти одяг із шкір.

На цей час мустьєрське населення України побільшується зайшлими гуртами людей з Малої Азії, що забродять сюди полюючи через Кавказ та Балкани. То були нащадки азійського пітекантропа, але їх витиснули аборигени.

Під кінець цієї доби, що має ще назву горішнього палеоліту, закінчується процес зовнішнього формування людини, фізичного її вигляду. На світі починається ера думуючої людини — „гомо сапієнс фассіліс“. Починається ера людської культури. Цей процес почався і в Україні.

ЛЮДИНА НА УКРАЇНСЬКІЙ ЗЕМЛІ

Це була кроманьйонська або оріньяцька людина, що прийшла по неандертальській, вона дуже близька сучасній людині. Високоросла, з подовгастим черепом, широким лобом, без випнутих надбрівних дуг, але з трохи випнутим підборіддям, а тіло її було розвинене і вправне в руках і прямій ході. В Україні коло села Пушкарі Чернігівської області знайдено сліди цієї людини — частини кістяка, зокрема зубів дитини. Потім в околицях Перемишля знайдено спідню щелепу та ще деякі кістки з пізнішого часу.

Гурти кроманьйонської людини довгі роки населяли Україну й поширили майже на всю Європу свої расові й культурні прикмети. Саме цих людей наука вважає за найдавніших предків прийдешніх слов'янських племен Східної й Південної Європи.

За цієї доби з'являються утривалені сталі житла, починається осіле життя, засновується родовий лад — матріярхат.

Житло тогочасне мало вигляд невеликих круглих (5—6 метрів) або прямокутних (3—6 мет-

рів) будівель надземних або частково заглиблених, подібних до шатра з жердин та шкір.

Господарство стало розвиненіше, відійшло на дальший плян полювання на мамута й збирання овочів та коріння, поліпшуються кам'яні знаряддя, уточнюється розподіл праці між чоловіком і жінкою, а матриархальний рід стає на порозі творення роду-племени.

На цей час припадають оформлення найдавніших та перших у людства взагалі релігійних вірувань — тотемізм, анімізм.

Тотемізм (тотем) полягає у віруванні в те, що кожна родова одиниця людей походила від спільного прародителя — предка, яким могла бути тварина, птах, рослина або й камінь. Рід уважав свого тотема не лише родоначальником, але й опікуном — у нього вірили, його шанувували, йому приносили жертву. Тотемізм був поширений між усіма родами, що населяли Європу, звідси через Австралію та Нову Зеландію перенісся до Америки та серед індіанських племен-родів дожив до наших часів.

Тогочасна людина вірила, що тварини, рослини й предмети неживого світу, навіть струмки мають свою душу, душі ці населяють довколишній світ, вони впливають (добре чи зле) на людське життя. Отже, якщо є душа (аніма) у всіх предметів та істот, то вона має бути і в людини — так виникає віра в життя людської душі по смерті її тіла — віра у посмертне життя. Тотемізм, а потім і анімізм стали тим ґрунтом, на якому зродилась магія, яка полягає в вірі у магічну — понадреальну, надприродну силу слова та дійства: цим словом-заклинанням та діянням можна уласкавити тотема та духів, повернути до доброго вчинку на користь роду, людини. З тих найдавніших часів виникає культ померлих предків, який у деяких народів (японців) доживає до наших днів.

У зв'язку з тогочасними віруваннями та релігійними ритуалами на терені України зароджуються початки обряду-грища, а з ним зароджується синкретичне мистецтво пісні-танку-драми. У ту далеку давнину народжується перша форма пісні.

Далі йде оріньяцька доба, що є тільки продовженням мустьєрської доби на вищому етапі. Людність просувається далі на північні землі України. З'являються більші поселення. Частина вчених вважає Україну батьківщиною оріньяцької культурної доби, яка виявилась в утриваленні розвиненішого мисливського знаряддя — спис із кам'яним вістря. Знаряддя це засвідчує зріст та удосконалення господарюван-

ня — полювання, яке у степових просторах та в лісах лишається провідним у забезпеченні прожитку.

Далі йде Солютрейська доба. Відзначається вона витворенням специфічної культури у дунайській логовині, на південь від Карпат. Згадуємо її тільки тому, що частково сліди цієї культури відомі на західних окраїнах України коло Перемишля. Більше сліди цієї культури не зацепились в Україні, солютрейська культурна доба властива населенню Європи, де формується також інший тип людини.

Мадленська доба — остання в палеоліті, це вже переходова доба — до середньої доби кам'яного віку, — мезоліту. Відома мадленська доба знаряддям із кістки та рогу. Сліди культури цієї доби знайдені біля села Мізені на Чернігівщині, тому культура цієї доби називається мізенською культурою.

Біля Мізені знайдено вироби з мамутових бивнів, дві пари браслеток, фігурки тварин (собаки, сови). Знахідки ці були описані багатьма вченими, українськими й чужоземними, та стали відомі в цілому світі. Подібних знахідок не виявлено ніде в Європі.

Мізенські знахідки знаменні з мистецького боку — розписані червоною охрою ламаними лініями паралельного розміщення, що творять геометричний орнамент. Це вперше виявлений найдавніший тип мистецтва на Україні пізнього палеоліту, мадленського. Найявнім стає вияв мистецтва у кількох його виглядах — рисунок, колір, пластика, розпис. Зображувались здебільшого тварини, на яких полювано: олень, бик, бізон, сарна, антилопа, сайгак, печерний ведмідь та лев і вовк. А поява прикрас засвідчує зростання естетичних обдарувань у людини, засвідчує формування звичаю, культу жінки.

На мізенській стоянці виявлено також багато знаряддя праці не лише з кременя, але й з рогу та кістки — знайдено шило та голку, себто ті знаряддя, що засвідчують пору існування хатнього ремесла для себе, очевидно, на його початках. Отже одяг стає шитий (із шкіри).

На цей час настільки розвиненим та високим стає господарство, що на його основі починається формуватись обмін — початок пізнішої торгівлі. Ця нова риса господарства, засвідчена виявленими в Мізені речами з балтійського бурштину та чорноморських черепашок, занесених сюди, безперечно, шляхом обміну — обміну на далеких відстанях.

Житла мізенського типу знайдені і в інших

місцях України, а комплекс їх дає підставу говорити про існування на землі України першого утриваленого типу людської культури — мізенської. Часи цієї культури уже видніють на далекому обрії людського світанку — деє перед останнім десятитисячоліттям до Христа.

Остання фаза доби кам'яної культури в науці має назву епіопалеоліту і датується 13—8 тисячоріччям до Христа. В Європі потепліло, льодовики відійшли на північ. У Східній Європі, а також в Україні, стабілізується клімат, смуги стають подібні до сучасних — степ на півдні, на Подніпров'ї багаті шпилькові та листяні ліси, що далі на північ переходять у тундру. Великі тварини, холодолюбні, перевелись: відійшли, випольовані або загинули. В лісах та степах витворюється сучасний вид тварин. Полювання стає складнішим — на рухливих неотарних звірів. Звідси й потреба творити нові засоби: приходить епохальний винахід — лук і стріла. Це вже не спис з кам'яним вістрям. Лук залишається основною зброєю аж до винаходу пороку та огнєпальної зброї. Стоянки мисливців також стають пересувними — це невеликі типу шатра будівлі, що творять поселення, яке мисливці часом залишають, щоб потім знову повернутись до нього по довгому полюванні. Для полювання стає в пригоді приручений собака.

Кам'яні знаряддя на цей час помітно удосконалюються. Тепер виготовляються різак з дерев'яними або костяними оправами, у які вправлено крем'яні, а часом з вулканічного скла платівки, що творять лезо, яким ріжуть. Цього ти-

пу знаряддя називають у науці мікролітом — малим каменем. Поширеними стають ножі та гарпуни, виготовлені з мікроліту. Найліпше вивчена такого типу стоянка Журавська, на річці Удай, на Чернігівщині.

Епіопалеоліт — це дальший розвиток родового ладу, утривалення його культури, вірувань, з якими пов'язане виникнення групових поховань — родових. Рід стає розвиненим родом-племенем, пов'язаним покищо на кровній спорідненості. З розростання роду у кровно споріднене плем'я та множенням цих родів виникає поняття й рідності землі, на якій рід живе. Явище це типово не стільки появою розуміння родової власності (громадської), як розумінням землі-батьківщини, розумінням землі рідного краю: людина починає бути аборигеном своєї землі, її автохтоном — вона усвідомлює свою спорідненість з рідним краєм-батьківщиною і починає захищати її від зайд, починає боронити свою рідну землю від завоювання.

З удосконаленням засобів господарювання та способу життя людина опановує найважливіший чинник буття взагалі — час. Вона стає все більшим господарем часу — час скоряється людині та все більше їй служить: людина встигає дедалі більше зробити протягом відтинку часу. Наступні доби культурного розвитку стають все більше досконалими щодо часу — вони коротші відстанями. Тож і чергова доба кам'яного віку була набагато коротшою за попередню.

(Далі буде).

Азіз НЕСІН

ЯК ЛЮДИ З ГЛУЗДУ З'ЇЖДАЮТЬ

— Шановне товариство! — урочисто почав пан у пенсне. — Перше ніж на щось пристати, ми повинні все з'ясувати. Треба подумати, халатися не треба.

— Так, треба добре подумати, щоб, бува, на нас не окошилося, — промовив один молодик.

— Спочатку треба вирішити, чи ми ним задоволені, чи ні, — запропонував пан з обличчям в ластовинні.

— Незадоволені! — озвалися гуртом.

— Чому? — запитав пан.

— Бо він причинний! — кричали всі. — Він божевільний, та й усе!

— А так, — погодився й ластавий пан, — це

правда. Тепер треба не прогавити, щоб знову божевільного не вибрати.

— Бо й перед цим був теж недоумкуватий, — долучився до розмови дебелий чоловік.

— Та вони всі були недоумки!

— Отож добре подумаймо, а тоді й вибираймо нормального чоловіка, — глибокодумно промовив молодик.

— Коли ми їх вибирали, вони всі малися в глузді, — здвигнув плечима пан у пенсне. — Далебі, всі були розумні, статечні люди. А потім найрозумніший став причинним.

— Аллах посилає на нас усе зле лихо, — прошамкотів дідуган, що тільки те й робив, що

одно кашляв, — усі на цій посаді з глузду з'їжджають.

— І справді, всі ті божеволіють, кого ми вибираємо на цю посаду! — гукнув дебелий.

— Ет, посада як посада, — заперечив молодик. — Видно, в наших кандидатів ще до того клепок не тее... А вже, коли вони опиняються на цій посаді, то їхня хвороба й вилізає зсередины.

— Хтозна, як воно було до того, але після того з глузду з'їжджають усі. Щось я не пам'ятаю ні одного такого, як треба, — кріпився дідуган, щоб не бухикнути.

— Та що ви говорите! Я з ним товаришую вже ось тридцять років і ніяких ознак хвороби, поки його не вибрали міським головою, не помічав! — розсердився ластавий пан.

— Таке тобі! Людина рідко коли народжується божевільною. Мабуть і цьому, щоб здуріти, треба було спершу стати головою.

— Панове, годі сперечатися! — удався до товариства пан у пенсне. — У нас є важливіше питання: кого нам вибрати на міського голову?

Почали подавати кандидатури, але на жодну з них товариство не пристало. Адже майбутній голова мав бути таким, як треба, і до виборів, та ще й залишитися таким самим після них. Перебрали кількасот імен. Аж тут пан у пенсне крикнув:

— Постривайте, я надумав! Що ви скажете про Расим-бея?

— А, їй-богу, слава людина.

— І чесного роду, й гречний.

— І добросердний.

— І розумний, і не хапуга.

— І до роботи вдатний.

Расим-бея славословили без кінця й краю, аж ось вихопився дебелий чоловік із своїм словом:

— Расим-бей не захоче бути головою.

— І справді, — заграв яснами дідуган. — Я знав його ще малесенького, не схоче.

— А ні, — підтакнув і ластавий.

— То що ж робити? — йойкнув пан у пенсне. — І я так думаю, але що ж діяти? Тільки нарадилися, аж на тобі!..

І ось, хоч як би там, а кандидатуру Расим-бея висунули на вибори, й було б дивно, якби кандидатуру, запропоновану від цих добродіїв, народ не вибрав. Адже народ їм вірив і вибирав тих, кого їм подавали.

Ото ж усі встали й пішли до Расим-бея. Розповіли йому все, навіть те, що міські голови рано чи пізно стають причинними.

— То це ви й мене хочете зробити таким? Чим я вам не догодив? — зойкнув Расим-бей.

— Не хвилюйся, Аллаха ради, ти людина розумна, уволі нашу волю.

— Ні, не можу.

— Расим-бею, це твій обов'язок перед батьківщиною!

— Уся нація уповає на тебе!

— Це ж державна справа!

— Гаразд. Я згоден. Тільки за одної умови...

— Будь ласка, кажи... Ми вже наперед згодні!

— А умова моя така, кажу вам одверто, тож потім не нарікайте. Щоб я не бачив підлабузників... Банкетів та славослів'я теж. Можете це зробити? Я такий самий, як усі, й не хочу стати причинним. Згода?

— Згода! — радісно загорлав натовп.

І ось Расим-бей більшістю голосів був обраний на міського голову. Того ж таки дня він отримав понад п'ятдесят вітальних телеграм. Він прочитав початок однієї: „Високоповажаний оборонцю, тідний си́ну нашої батьківщини, дорогий Расим-бею...“

— О Аллах, рятуй мене! — зойкнув голова й одсунув решту телеграм.

А тут постукали в двері, й пан у пенсне зайшов до кімнати з величезним букетом квітів. Трохи перекодя якийсь миршавий дідок теж приніс квіти, та ще й поривався цмокнути Расим-бею в ручку. „Не варто!“ — холодно одрізав йому Расим-бей. Але це був тільки початок, бо прийшли вітати дебелий з молодиком, а потім голову ще й повідомили, що на його честь улаштовується банкет. Не встиг Расим-бей подумати, їхати йому на той банкет чи ні, як по нього вже прислали машину.

Расим-бей зайшов до залі. Там усе сяло, наче в королівському палаці. А на столі, що був сервірований на сорок осіб, хіба хтозна-чого не було.

Устав пан у пенсне й проголосив тост за Расим-бея. Він повітав нового голову й сказав:

— Панове, серед нас — велика людина, великий розум! Це незвичайна людина! Завдяки його творчому розумові наше місто швидко...

Расим-бей розлютився й демонстративно вийшов із залі. „Хай буде їм наука!“ — думав він.

А вранці, йдучи на роботу, він помітив святкову процесію. Грали на зурні, вибивали в бубон. А від його будинку й аж до міської управи слалися килими. Все навколо було прикрашене лавровим клеченням. На хіднику вилаштувалися школярі і, щойно Расим-бей вийшов із двору, почулися вигуки:

— Хай живе наш голова!

Якийсь молодик загадував бубонистові, щоб дужче вибивав, а дітям, щоб дужче кричали.

— Хай живе! Хай живе!

До ніг Расим-бея тягли баранів і різали їх у пожертву. На будинкові управи висіло увінчане лавровим гіллям гасло: „Новий голову, живи довго-довго!“ На трибуні стояв дебелий чоловік і кричав:

— Новий голову полонив серця нашої громади своєю працьовитістю, щиросердечністю, правдивістю!

Лютий Расим-бей побіг до нього і, вихопивши з рук папірця, розірвав його.

— Я цього не потребую! — гримнув він.

— Земляки! — завалував у відповідь ластавий. — Де ще є така скромна людина? Хай живе новий голову!

— Хай живе!.. Хай живе!..

Залунали оплески. Расим-бей, наче від дощу тікав до управи. Але й у приймальні люди стояли одне на одному — вони прийшли вітати голову.

— Чекаю вашого наказу, — схилився перед головою молодик.

— Ще ніхто не ставився до своїх обов'язків так серйозно, як ви! — гукнув дідутан.

— Аллахом присягаюся, я подам заяву, щоб мене звільнили! — закричав Расим-бей. — Гетьте звідсіля!

Натовп сахнувся до дверей:

— Як накажете!

— До ваших послуг! Усе, що хочете!

Расим-бей знеможено зідхнув: „О Аллах!“

— Спочиньте, ефенді! — заметушився ластавий.

— Геть! — крикнув голова.

Працювати було неможливо. Расим-бей вийшов надвір.

— Давайте дорогу, голова іде! — накинувся на перехожих якийсь парубок.

Расим-бей ледве прибівся додому, й цього дня вже не витикався з хати. Уранці він попросив принести дві міські газети. У першій газеті він побачив свою здоровенну фотографію з підписом: „Великий розум, яким пишуться земляки“, — а в другій: „Найпрацьовитіший у світі голова“.

Увечері по нього знову приїхала машина.

— Як бажаєте, ваша осяйність, — поїхати до казино, чи привезти танцівниць сюди?

— Я поїду до казино, — відповів Расим-бей.

— Ми щасливі, що дихаємо одним повітрям із нашим головою, — говорив у казино молодий промовець.

Він говорив півгодини, а Расим-бей слухав. Потім виступив пан у пенсне:

— Яке це щастя, що наш голова така доброчинна людина!..

...Минув рік. Пан у пенсне, дебелий добродій і дідутан розмовляли:

— Ми з ним нічого не досягнемо. Хіба з божевільним можна досягти успіхів?

— Так, він божевільний!

— Це лихо на нашу голову! Він ще гірший, ніж попередні.

— Домоловся, що буцімто він створив гори.

— Що, окрім нього, у світі нема нікого.

— Типова манія величності.

— Психи всі такі, я їх знаю.

— Так, а що ж діяти? Хіба потерпимо до нових виборів.

— А чого це ми будемо терпіти! Такому місцю в божевільні. Це ж треба додуматися, вимагає, щоб йому пам'ятник поставили на майдані! А свій будинок на музей перетворив.

— Учора хтось до нього зайшов із проханям, то він йому в обличчя плюнув.

— А ту ніч п'яний танцював на столі.

— То що ж робитимемо?

— Поведемо до лікаря, хай дасть довідку, що голова психопат, та й одвеземо до божевільні.

— То треба квапитися, — зрадів пан у пенсне, — а то ще покусася кого.

— Правильно!

— Завтра вранці зв'яжемо його й одвеземо до божевільні. А потім призначимо вибори.

— Чудово, цього разу треба бути пильними, щоб обрати нормального.

— А так... бо вже через цих божевільних дихати нема як!..

З турецької переклав Грицько ХАЛИМОНЕНКО.

● **Подорож краба.** Австралійські вчені окільцювали минулого року кілька десятків королівських крабів. Через рік і десять днів одного з тих крабів виловили на відстані 643 кілометри від місця кільцювання. Учені і гадки не мали, що краби можуть долати такі відстані.

● **Токіо чекає землетрусу!** Деформації земної кори в Токійській бухті, які збільшуються з кожним роком, змусили японських учених скласти неприємний прогноз: протягом найближчого десятиріччя столиця Японії може зазнати землетрусу силою до семи балів. Під час останнього великого землетрусу 1923 року в Токіо загинуло 145.000 людей, переважно від пожеж, які спалахнули тоді в місті. Населення Токіо становило тоді 4 мільйони людей, тепер воно збільшилося майже втричі, отже, наслідки землетрусу можуть бути набагато небезпечнішими. Та сейсмологи сподіваються, що цього разу наступ землетрусу вони зможуть передбачити мінімум за кілька годин.

Високоповажаний Пане Редакторе!

Прохаю мені пробачити, що я раніше не написав до Вас цього листа.

Треба було написати до Вас десь у червні—липні 1970 року. Ваш журнал „Нові дні“ ч. 243—244 за квітень—травень 1970 р. я випадково дістав у кінці жовтня в мого старого друга Семена Булавки. У тому числі „Н.Д.“ є невелика стаття про Градиське, що лежить коло славного міста Кременчука, і підписана тільки ініціалами М.К. Ім'я і прізвище моє — Микола Коломацький. Дуже вдячний Вам за вміщення в журналі „Нові дні“ мого спогаду про те Городище-Градиське — старе козацьке гніздо... Хоч те все вийшло в мене сухо і недосконало, але ті спогади, пов'язані з родом Котляревських, а також і з самим письменником Іваном П. Котляревським.

Коли я був малим хлопцем, то моя мати часто їздила зі мною з Полтави до Кременчука. Від Кременчука до того гарного і мальовничого Градиська було всього 25 верстов. Моя мати була правнучка сільського священика Варфоломія Котляревського, що доводився близьким родичем диякону Полтавського собору — Іванові Котляревському. (Сільський панотець Варфоломій Котляревський загинув у 1830 році від розбійників коло села Потоки). Мені прикро й соромно, що я пишу цього листа аж через рік, але в тім не моя вина. Дістав я травневе число „Нових днів“ аж у жовтні 1970 року, а потім я поїхав до Лондону вже в кінці листопада і в книгарні СУБ-у купив ще два примірники „Нових днів“. А потім почалися в мене клопоти з переходом на пенсію — і забарився я з цим листом аж дотепер. Дуже Вам вдячний, що вмістили мій допис. Декому той допис не сподобався, бо немає в ньому романтизму і цікавих подій. Але головне те, що вміщенням мого допису про Градиське Ви вшанували тих свідомих українців Котляревських, що проживали у Кременчуцькому повіті Полтавської губернії. Тим скромним спомином про козацьке містечко Городище-Градиське Ви вшанували багатьох Котляревських, серед них:

1. панотця Варфоломія Котляревського;
2. панотця Дмитра Котляревського;
3. сина — вчителя, теж Дмитра;
4. сина — вчителя — Олександра;
5. сина — вчителя Степана;
6. доньку — вчительку Катерину;
7. панотця Олександра (Крюків—Кременчук);
8. його сина професора-славіста Олександра, онуків Ольгу та Петра;
9. панотця Василя Котляревського;
10. його доньку Надію;
11. панотця Івана Котляревського.

Був ще один панотець Олександр Котляревський, родом із Золотоноші, а десь в Англії проживає робітник Яків Котляревський. І ще було багато Котляревських в тому ж Кременчуцькому повіті, а серед них і непомітний поет Клим Котляревський.

З пошаною М. Коломацький

Ви добре вчили, дорогий Земляче, що озвалися: краще пізно, ніж ніколи. Тепер той Ваш допис набуває сили історичного документа, який напевно послужить за підставу додати відповідні деталі до біографії батька нової української літератури Івана Петровича Котляревського та згадати — при потребі — імена нащадків його, з Вами

та отим Яковом Котляревським в Англії. Ви тепер маєте більше вільного часу, ніж грошей, то поворушіться і пов'яжіться з шановним Яковом Котляревським — і може з того вийде продовження додатків до родоводу славетного письменника, до родоводу, який не обмежився, до того ж, розселенням у межах Полтавщини, а досяг берегів Темзи.

А тим Вашим зяйком, яким Ваш допис видався не до шмиги, перекажіть: нехай напишуть про те саме, що Ви написали, цікавіше і романтичніше (якби тільки воно було до діла!), то ми матимемо що надрукувати, отже і ще більше шанувати пам'ять письменника та його славний рід.

Привіт усім нащадкам веселого Котляревського.

Привіт побратимові Семенові Булавці.

З пошаною Д. Кислиця

Вельмишановний пане Редакторе!

...Звертаю увагу на неправильне вживання звороту „на Україні“ — замість правильного в **Україні**. Це не є маловажна справа! Ще в половині п'ятдесятих років кол. професор-мовознавець, а тепер Митрополит Іларіон опублікував був, що правильно маєтись уживати в **Україні**, а не „на Україні“; тому що Україна є цілою одиницею у своїх границях, як кожна інша держава, край чи місто, а не частина чогось. Наприклад, говоримо і пишемо: в Австралії, в Англії, в Німеччині, в Канаді, в Польщі, а тут раптом „на Україні“. Як воно дико звучить! Де ж тут логіка? Ніхто не наважиться сказати — на Америці, на Японії чи на Росії, бо це неграмотно звучить... Увійшло у звичку: на Херсонщині, на Київщині, на Дону, на Чернігівщині, на Кубані і т. д. — і, як до таких частин землі, прийнялося хибне „на Україні“. (Пропускаємо дуже довгий перелік прикладів, а також посилання на Шевченкове „в Україні“, „в Україну“, проілюстроване відомими витягами з текстів.) Висновок один: хто вперто не застановляється і пише у пресі — „на Україні“, той зневажає її та трактує добровільно Україну як частину Росії.

На жаль, усі п'ять томів **Української Енциклопедії** оцим спотворені: я провірив і ніде ні разу нема в **Україні**, тільки на користь Москви — „на Україні“. Дійсно за **Енциклопедію** відповідає В. Кубійович, який вчепився, як сліпий плота, „на Україні“, не придержуючись ні правопису, ні гарматики, нехтуючи вказівками мовознавця Митрополита Іларіона.

З належною пошаною до Вас
С. МОКРІЙ

Вінніпег, 10 березня 1971 р.

Вельмишановний і дорогий пане Мокрій!

Своєю пильною увагою до правильності мови в нашому журналі Ви заслуговуєте на подяку й пошану від нас, бо й ми за те саме. Уявляємо, скільки б Ви знайшли мовних хиб і всіляких дивоглядів, якби приглянулися до мови тих журналів та газет, де редактори й їх дописувачі — дуже мало, а здебільшого взагалі й аніскілечки не дбають про правильність і культуру мови, не рахуються з установленними і визнаними нормами, порушують найпростіші правила правопису і т.д.

Ви порушуєте справу, яка не належить ні до граматики, ні до правописних норм. Митрополит Іларіон висловив свій погляд — це було його право, але не тільки він — відомий у нас мовознавець. Дуже мало хто з наших мовознавців пішов за ним. Справжні мовознавці таких поважних справ не вирішують без переконливих доказів, без урахування всіх за і проти. По смерті Шевченка, який частіше за інших уживав „в Україні“, „в Україну“, проминуло майже сто років, поки митрополит Іларіон озвався з своєю сентенцією. Чи можна твердити що до виступу в пресі митрополита Іларіона ми всі (укупі з проф. І. І. Огієнком) тільки те й робили, що зневажали Україну, трактуючи її добровільно як частину Росії? Невже й Шевченко свідомо (добровільно) зневажав Україну, вживаючи „на Україні“, „на Україну“, а не тільки „в Україні“, „в Україну“? Його ж, далебі, ніхто до того не змушував, навіть тодішній „король української мови“ Пантелеймон Куліш.

Хто хоче, той може з таким же або й більшим успіхом довести прикладами з мови Шевченка і багатьох інших великих авторитетів, що слово Україна з прийменником „на“ має більше прав громадянства, ніж з прийменником „в“. За „на“ промовляє багатовікова традиція (а в мові це саме може мати вирішальне значення), а за „в“ — надумані резонування та за вуха притягнена патріотична формула, з якою в науці ніхто і ніде не рахується.

Для наукового обґрунтування ще не досить того, що Ви подаєте як докази на користь „в“. „На Україні“ не конче має означати частину чогось (Росії чи Польщі), як ось на Полтавщині, на Сумщині тощо. Таж Ваші приклади заперечують таке твердження про „частину чогось“ — на Дону, на Кубані. Частиною чого в такій формі Ви можете назвати Дін і Кубань? А взяти ще приклади з різних сфер буття, але з поняттями простору, території: на майдані, на вигоні, на толоці, на луках, на селі, на морі, на озері, на Уралі, на Кавказі, на Балканах, на Карпатах та багато ін., а поряд із цим у Карпатах, в Альпах, у Криму (і ніколи — „на Кримі“), у селі, в морі, в озері, у лузі тощо. І неville Вам, п. Мокрій, патріотичніше і приємніше бути не на печі, а в печі?

Зрештою, коли мова про митрополита Іларіона, то він не вважав і не вважає себе законодавцем у справах мововжитку, не гнівається на тих, хто за ним не пішов. Мені пригадався при цій нагоді інший приклад. У 1941 році проф. Василь Сімович доводив у розмові зі мною і проф. Іваном Крип'якевичем, що правильно буде казати геть чисто, а не зовсім. Дискусія благополучно кінчилася заувагою проф. І. Крип'якевича: „Василію Івановичу, подивіться, он у вас геть чисто брудні руки...“

Або ще один приклад. Десь наприкінці 20-х років була наукова сесія мовознавців у Харкові. Патріотично настроєні мовознавці вимагали покінчити з прийменником „по“, позамінювати його — де треба й не треба — прийменником „за“. Тоді проф. Сулима сказав їм: „Дозвольте мусі й по столі лазити, а не тільки за столом“.

Тож дозволю й ми всім уживати і в Україні, і на Україні, кому як хочеться. А час покаже, яка форма витримає пробу, а яка ні.

І помилюмо проф. В. Кубійовича, який формою „на Україні“ не порушує ні правопису, ні граматичних законів, нічого не нехтує і не ходить, як дрімота, коло плота: він бо тільки послідовно дотримується відвічних норм мововжитку в Енциклопедії Українознавства, вживаючи на Україні, від чого його український патріотизм не стає меншим.

Ще одно: в іншому листі Ви картаєте мене за те, що я не відмінюю слова Торонто. Не відмінюю, бо не хочу порушувати прийнятих норм нашого правопису. До доказів і прикладів не вдаюся — подивіться до словника Г. Голоскевича, який нас до чогось так зобов'язує.

Д. К.

„ВЕСЕЛІ ВЕЧЕРНИЦІ“ — „ВЕСНЯНКА“ — ОДУМ

13 лютого 1971 р. в аудиторії католицької церкви Св. Марії в Куковіллі, передмісті Торонто, відбулися „Веселі вечериці“. Це вже другий раз була така гарна забава, де молодь і батьки разом можуть провести гарно час у доброму товаристві.

Цього року завітали до нас у гості македонці зі своєю танцювальною групою „Македонка“.

Першим виступом був гопак танцювальної групи при ОДУМ-і „Веснянка“ під мистецьким керівництвом Миколи Балдецького. Другим виступив дівочий хор під керівництвом невтомної пані Валентини Родак, проспівавши три пісні. Третім виступом була група „Македонка“ зі своїми народними танками в трьох виступах. Четвертим і останнім виступом знову була група „Веснянка“ з новим танком — „Гуцулка“, що був несподіванкою для всіх, бо ніхто не знав про цей новий танець. Як видно, Микола Балдецький любить робити несподіванки, тому тримав це в таємниці. Цим виступом група „Веснянка“ показала, що вона працює і творить щось, збагачуючи свій репертуар.

Група „Веснянка“ існує короткий час, яких три роки, зате встигає вже себе показати в Лондоні (Онтаріо), в Гамільтоні 2 рази, в Торонто на оселі УНО, на Полтавських вечорах 2 рази, на православній оселі „Київ“, на зустрічах ОДУМ, на святі-концерті в нагоді 20-річчя ОДУМ-у, на Канадській національній виставці від радіостанції ЧНН — 2 рази, перед міською управою та в концертній програмі, в якій брали участь 36 танцювальних груп інших народів міста Торонто, в Монреалі на ОДУМ-івському концерті, на бенкеті з нагоди 25-річчя газети „Українські вісті“ та два рази на своїх власних „Веселих вечерицях“.

Як уже згадувано на початку, другі „Веселі вечериці“ були успішними. При цій нагоді слід подякувати від батьківського Комітету всім людям, котрі великою чи малою мірою сприяли успіхові „Веселих вечериць“. Особливо дякуємо таким підприємцям за подаровані річі, як „Арка“, що на вулиці Квін, Інтернейшнл Шу Шоп (вулиця Анніет), Армадейл Міт Маркет (вулиця Блур) та Юкрейніен Артс. Також дякуємо за поміч таким особам, як пані Савранчук, Щербань, Кожушко, Сірант, Кипин, Говорун, Гречко, Рома Келембет, Духнай, як панство Чемериси, Жили, Журавлі, Супруни, Звірховські, Біюмени, Людвиченки, Павлюки, Штики, а найбільше панству Миколі та Гейзел Балдецьким, а також Марії Балдецькій за декорації та оголошення. Якщо когось не згадали, то просимо вибачити.

На другий день після „Веселих вечериць“ у хаті М. Балдецького члени батьківського Комітету склали на українську пресу такі суми: пані Духнай — 2 дол., пані Людвиченко — 2 дол., п. Чемерис — 2 дол., п. Жила — 2 дол., п. Журавель — 1 дол., п. Балдецький — 5 дол., пан Супрун — 2 дол., п. Гречко — 5 дол., п. Звірховський — 4 дол., п. Павлюк — 5 дол., п. Біюмен — 2 дол., п. Людвиченко — 5 дол. Разом 37 доларів.

Розділили ці гроші так: 10 дол. на „Українські вісті“ в Німеччині, 10 дол. на „Нові дні“ та 17 дол. на „Молоду Україну“.

В. ПАВЛЮК

КИЇВ ЗА ЧАСІВ АНТІВ

Археологічними дослідженнями встановлено, що ще перед IV і V століттям по народженні Христа Київ був великим містом. Історично ті часи відносяться до доби античності в історії українського народу.

Російські великодержавні шовіністи і досі клянуть Грушевського та його послідовників в українській історіографії за те, що він встановив початки українського народу саме від античності.

Археологічні пам'ятки з тих часів повністю підтверджують позицію Грушевського — населення Києва IV—V ст. було слов'янське.

НЕФЕЛІНИ ПРИАЗОВ'Я

Був час, коли серед фахівців панувала думка, ніби на Україні немає потрібних умов для створення власної бази виробництва кольорових металів. Проте геологи спростували цю думку, відкривши на території України чимало багатючих покладів різних руд. Серед них чи не найбільш перспективними є нещодавно розвідані нефеліни Приазов'я, які містять глинозем — основну сировину для виробництва алюмінію. До їх складу входить чимало інших корисних мінералів — жаростійних рідкісних металів, соди, поташу, шлаків для цементу, силікатів та інших будівельних матеріалів. Тому, як показують розрахунки, промислова розробка нефелінів Приазов'я має бути цілком рентабельна.

Зраз учені на чолі з академіком АН УРСР Миколою Семенком провадять дослідження з комплексної розробки цих унікальних руд.

ПАМ'ЯТНИК ХОРОБРИМ РУСИЧАМ

Річка Каяла увіковічена в плачі Ярославни із знаменитого „Слова о полку Ігоревім“. Тепер вона не існує, навіть віднайдення річища зниклої історичної річки досі лишається спірним питанням для сучасної науки.

Місце боїв Ігоря сіверського та його брата Всеволода з половцями в 1185 році досі невияснене. Найбільше імовірним науковці вважають місцевість, де впадає річка Білої Калитви в Сіверський Дінець.

Тепер на імовірному місці боїв княжих дружин з половцями споруджено пам'ятник „хоробрим русичам“. Пам'ятник має форму скелі — уламку дикого каменя з діабазиту, привезеного аж із Карелії. Скеля наставлена в степ на Задоння.

ДАЛЕКЕ ПЛАВАННЯ ПО ДЕСНІ—ДНІПРУ ЗА КАМ'ЯНОЇ ДОБИ

Українські історики та археологи встановили, що наш Київ був багатолюдним містом за багато століть перед слов'янською добою — в давню добу неоліту. З найдавніших часів довкола міста зосереджувалось людське життя на великому обширі.

Недавно на березі річки Судасть, притоки Десни, знайдено якір, виготовлений з каменя 2.500 років тому. На думку науковців в ті часи в басейні Десни жили хліборобсько-скотарські племена з високо розвиненою культурою та господарством. Вони користувалися водними шляхами на далеку відстань, що, безперечно, вело до того презного міста, де розташований наш Київ.

Через південну степову Скітію та грецькі міста-колонії по берегах Чорного моря ці племена вели заморську торгівлю продуктами свого виробу.

КІБЕРНЕТИКА В УКРАЇНІ

Кібернетика відносно молода наука, бо сформувалась швидко по Другій світовій війні. Вона стала основою найновіших обчислювальних машин, комп'ютерів. Напочатку в СРСР кібернетику оголошено „ідеалістичною псевдонаукою“, за Хрущова її „реабілітовано“. Лише завдяки кібернетиці стало можливим виведення в космос штучних супутників Землі та космічних кораблів. Київ став визначним центром кібернетики і, по суті, веде перед в Радянському Союзі в цій важливій і багато надійній науці.

На зустрічі князів з кібернетиками столиці України (22 грудня м. р.) академік В. М. Глушков, директор Інституту кібернетики АН УРСР, інформував про розвиток української кібернетики. Майже кожна третя обчислювальна машина, — сказав він, — має марку Інституту кібернетики АН УРСР. Українські вчені внесли великий вклад в автоматизацію керування виробництвом. Нині вони впроваджують кібернетичні системи на 25 найбільших заводах країни.

Давно вже діють на Донбасі експериментальні заводи й цехи в металургії, де керування всім виробничим процесом здійснюється на віддалі з дослідних кабінетів АН у Києві. Від завантаження печей до виливання в збірники готового металу виробничий процес відбувається без участі людської робочої сили.

Академік Глушков підкреслив, що дослідження, які провадяться в керованому ним Інституті, дістали міжнародне визнання. Машини й системи, створені в Києві, експортуються до багатьох країн. Він авторитетно заявив, що столиця України стала справжнім науковим центром готування кадрів кібернетиків. І ця важлива діяльність в Києві має великі перспективи: будуватимуться великий науковий комплекс, де провадитимуться основні дослідження і підготуються нових фахівців-кібернетиків.

Обсяги застосування кібернетики необмежені. На зустрічі з киянами виступали вчені Іваненко, Кухтенко, Малиновський, Митулінський, Стогній. Вони говорили про актуальні проблеми економічної, технічної і біологічної кібернетики, про складні системи керування, про нові напрями в створенні обчислювальних машин, про розширення сфер застосування їх, про майбутнє електронної техніки.

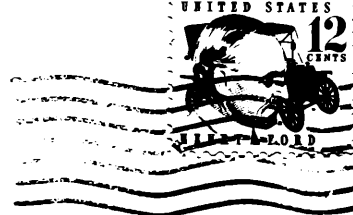
ПІВДЕННИЙ ПОЛЮС... У САГАРІ

З ініціативи Альжирського інституту нафти нещодавно була організована міжнародна геологічна експедиція, в якій узяли участь Альжир, Бразилія, Данія, США, Франція, Голландія, Польща, ФРН, Англія, Швеція і Радянський Союз. Провівши дослідження в пустелі Сагарі, експедиція дійшла висновку, що цей гарячий район земної кулі був колись покритий полярною кригою.

Геологи твердять, що пласти землі, які 450 млн. років тому знаходилися біля Південного полюса нашої планети, нині перемістилися до центру Сагари. На думку вчених, особливі ділянки цього району і широкі паралельні борозни, якими посічені тутешні скелі, — це сліди зледеніння суші біля полюса. Стародавній Південний полюс перемістився в Сагару в наслідок обертового руху земної кори навколо нерухомої осі Землі. Під час зміщення полюса в напрямку Сагари теперішні землі Антарктики знаходилися поблизу екватора, — про це свідчать знайдені тут коралові відклади силурійського періоду.

NOWI DNI
2209 Caniff Ave.
Detroit, Michigan 48212

Ukrainian Museum
3425 Broadview Rd.
Cleveland, Ohio

PRINTED MATTER

ЧОМУ ЗАГИНУЛА ТРОЯ

Зовсім не тому, що метикуватий Одиссей зі своїми волами сховався в череві дерев'яного коня, якого простодушні троянці зтягли у місто. Троя загинула від сміття. Вивезти його з міста неможливо, облога тривала не багато не мало — десять років, городяни задихаються від смороду, поширюються хвороби. Цар Пріям і його дорадники вирішили викидати сміття за кріпосні мури. По кучугурах сміття, як по драбині, греки й увірвалися до Трої.

Така ж лиха доля загрожую сучасному людству.

Небо Токіо втратило синій колір. На людних перехрестях стоять автомати, які продають свіже повітря. Ті, хто працює на важких роботах, одягають кисневі маски. Квітучі вишні на горі Фудзіяма, втілення краси для кожного японця, із сніжно-білих перегворилися на біло-жовті.

Та брудну повінь, яка поглинає Японію, не можна навіть порівняти з тим, що звалилося на Сполучені Штати Америки. Найрозвиненіша, наймогутніша капіталістична країна виявилася рекордсменкою за кількістю сміття.

Щороку США забруднюють повітря 200 мільйонами тонн ядовитого диму й вихлопних газів — приблизно по тонні на кожного американця. Половину „видихають“ автотранспорт, решту — літаки, тепловози, заводи й фабрики.

Щороку в країні викидають на звалище сім мільйонів автомобілів, сто мільйонів автопокришок, 28 мільярдів порожніх пляшок, 48 мільярдів консервних бляшанок, 24 мільйони тонн паперових і пластикових пакетів. Всього 165 мільйонів тонн сміття!

Зважте, що спалити вдається лише десять відсотків. Те, що залишається, — три чверти тонн на людину — валяється обабіч доріг, плаває у прибережних водах, облоюю оточує місто. Не забувайте також промисловість — ідеться ж бо про справжній потоп відходів. Сто мільярдів тонн води, яку щироно використовують американці, повертаються у природу повітряно отруєними. Більшість відходів не розкладається, а продукти розкладу порушують кругообіг речовин у біосфері Землі.

Отруєне повітря, отруєні води, отруєна земля, словом, те, що згубило Трою, загрожую тепер багатьом країнам. Красномовний факт: у США бестселером стала книга письменниці-біолога Рейчел Карсон „Мовчазна весна“... Вона розповідає, як отрутохімікати знищили все живе на Землі. Ці речовини отруювали не тільки шкідників, але й рослини, тварин. А найголовніше, вони порушили природний комплекс харчування. Переходячи від нижчих до вищих, отрутохімікати не слабшали, навпаки, вони нагромаджувалися в організмах зі складною спадковістю та нервовою системою. Гірше того, їхня концентрація зростала пропорційно питомій вазі мозку. Паразити, які не мали складної нервової системи, пристосовувалися і виживали. Гинули істоти з розвинутим нервовим апаратом і зародковим мисленням.

Рейчел Карсон не фантаст, а вчений. Вона не гіперболізує — навіть? Смертельна небезпека, яка загрожую пля неї, абсолютно реальна. Втім, уряд США виділив на очищення води 15 мільярдів доларів, але це крапля в морі. А отруєне повітря? А отруєна земля? А найважливіше —

отруєні байдужістю душі! Очистити душі, очистити повітря, очистити води, очистити землю — важливе завдання людства. („Знання та праця“, скорочено)

„ЗАГУБИЛИ“ ІМЕННИКА

Було це вже після війни, в Києві. Як пригадує Юрій Смолич, у ресторані „Театральний“ друзі відзначали якийсь ювілей Максима Тадейовича Рильського. Стіл накрили довгий, гостей було багато, і кожний, звісно, хотів виголосити гост за іменинника. Можливість така була, промовці говорили й говорили, аж раптом хтось спохватився:

— А де ж іменинник?

— І справді — стілець Максима Тадейовича стояв порожній. Кинулися сюди й туди — ювіляр як у воду впав, і тільки оркестра на естраді, не зважаючи на збентеження серед гостей, все грала та грала, негавуючи ні на мить.

І коли вже навіть найтерпеливіші втратили надію віднайти ювіляра, раптом усі побачили його: сидів Максим Тадейович серед оркестрантів на естраді і грав замість піяніста.

ЛИСТИ А. Ю. КРИМСЬКОГО ДО В. М. ГНАТЮКА

У журналі „Жовтень“, Львів, ч. 1, 1971, стор. 128—134, вміщено листи А. Кримського до В. Гнатюка. Перебуваючи в Москві, Кримський поспійно підтримував зв'язки з Україною і, зокрема із Львовом. У його епістолярній спадщині поважне місце посідають листи до Володимира Гнатюка, відомого українського фальклориста й етнографа, який тривалий час був секретарем Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. А. Кримський, як і інші письменники, не маючи можливості друкувати свої твори на Україні, публікував їх закордоном, зокрема у Львові. У цій справі А. Кримський листувався з І. Франком, М. Павличком, В. Гнатюком та ін. Листи А. Кримського до В. Гнатюка не були доступні ще донедавна дослідникам. Вони охоплюють період 1898—1905 рр. Листи допомагають повніше зрозуміти і пізнати наукову діяльність А. Кримського.

НА ПРЕСОВИЙ ФОНД СКЛАЛИ:

(Закінчення з 2-ої стор. обкладинки)

Лімоненко В.	3.50
Шандо П.	3.00
о.Фляк О.	2.50
Котульський М.	2.50
Нечай В.	2.50
Новицька Л.	2.50
Корженівський В.	1.50
Павлюк В.	1.50
Климовський В.	1.50
Передерій І.	1.50
Козачок І.	1.50
Шевченко В.	1.00
Штихно А.	1.00
Старченко М.	1.00
По 50 центів: Гринишин М., Чурма В. і Лаута С.	

НА ГАРАНТІЙНИЙ ФОНД СЛАЛИ:

інж. Демиденко, Порт Кредіт	14.00
-----------------------------	-------

JUL 10 1971